

Seksuele diversiteit

Leermiddelenanalyse

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Seksuele diversiteit

Leermiddelenanalyse

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2014 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Jeroen Bron, José Lodeweges, Christine Volkering

Met medewerking van: Peter Dankmeijer (EduDivers), Maartje Smeets (VO-raad) en Corine van Helvoirt (PO-Raad)

Informatie

SLO

Afdeling: O&A

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 666

Internet: www.slo.nl

E-mail: o&a@slo.nl

AN: 4.7173.607

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	Conclusies en aanbevelingen	7
2.1	Conclusies primair onderwijs	7
2.2	Conclusies voortgezet onderwijs	8
2.3	Samenvattende conclusies	9
2.4	Aanbevelingen	9
3.	Werkwijze	10
3.1	Het analyse-instrument	10
3.2	Keuze leermiddelen	11
4.	Resultaten	13
4.1	Analyseresultaten reguliere methoden primair onderwijs	14
4.2	Analyseresultaten thematische lespakketten primair onderwijs	19
4.3	Analyseresultaten reguliere methoden voortgezet onderwijs	41
4.4	Analyseresultaten thematische lespakketten voortgezet onderwijs	51
	Literatuur	69
	Bijlagen	71
	Bijlage 1 Analyse-instrument	73
	Bijlage 2 (Specifieke) leermiddelen seksualiteit en seksuele diversiteit	77

1. Inleiding

Dit rapport maakt deel uit van een samenwerkingsproject van Stichting EduDivers en SLO, nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. Het project wordt uitgevoerd in opdracht van de VO-raad en PO-Raad. Het project steunt scholen en educatieve uitgevers in hun zoektocht naar een eigen invulling van de aangepaste kerndoelen.

De aanleiding voor dit project is de aanpassing in de kerndoelen die sinds december 2012 van kracht zijn en waarmee seksualiteit en seksuele diversiteit zijn opgenomen in het landelijk verplichte aanbod voor het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het speciaal onderwijs. De aanpassing in de kerndoelen is doorgevoerd als gevolg van meerdere moties in de tweede kamer. In de Nota van toelichting (Staatsblad, 2012-470) bij het regeringsbesluit wordt ingegaan op nut en noodzaak van de maatregel. Motieven die hierin naar voren komen zijn onder meer:

- Een groot deel van de scholen in het primair en voortgezet onderwijs schenkt onvoldoende aandacht aan seksualiteit en seksuele diversiteit (Inspectie van het Onderwijs, 2009).
- De aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit is sterk docent- en incidentafhankelijk en maakt meestal geen onderdeel uit van het curriculum of schoolbeleid (ibid.).
- Ruim een derde van de door de Inspectie onderzochte scholen had te maken met incidenten over homoseksualiteit en 10% van de leerlingen in het vo geeft aan zelf wel eens een homoseksuele medeleerling te hebben gepest. De meeste incidenten vinden plaats in het vmbo en het praktijkonderwijs (ibid.).
- Bestaande kerndoelen rond dit onderwerp bieden onvoldoende duidelijkheid op dit gebied en veel scholen en docenten blijkt handelingsverlegen te zijn op deze onderwerpen (ibid.).
- Op scholen is de homoacceptatie gering. Homonegativiteit is vooral hoog bij jongens in de jongste leeftijdsgroepen, bij jongeren met een Turkse of Marokkaanse achtergrond, bij streng Christelijke en Islamitische jongeren en bij lager opgeleide jongeren (SOAIDS / RutgersWPF, 2012).

Scholen kunnen ten aanzien van seksuele diversiteit zelf keuzes maken over het 'wat' en het 'hoe'. Daarbij wordt vaak teruggevallen op leermiddelen. Het opnemen van seksualiteit en seksuele diversiteit in leermiddelen is een taak en verantwoordelijkheid van de educatieve uitgevers, scholen kiezen de methode die het beste aansluit bij hun opvattingen ten aanzien van inhoud en didactiek.

Doel van dit rapport is het in kaart brengen van de mate waarin en de wijze waarop seksuele diversiteit in leermiddelen voorkomt en om de discussie over de inbedding van seksualiteit en seksuele diversiteit in leermiddelen te voeden. Daartoe zijn achttien leermiddelen geanalyseerd. De hoeveelheid leermiddelen is te omvangrijk om een volledige analyse uit te voeren van alle beschikbare leermiddelen. Daarom is een representatieve selectie gemaakt. Het betreft leermiddelen voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het speciaal onderwijs is hier buiten beschouwing gelaten. De analyses omvatten zowel reguliere methoden als thematisch lesmateriaal.

Het tweede hoofdstuk gaat in op de gehanteerde werkwijze, het analyse-instrument en biedt een verantwoording van de keuze voor de geanalyseerde leermiddelen. In het derde hoofdstuk worden de resultaten gepresenteerd in overzichtstabellen waarin leermiddelen met elkaar worden vergeleken en in de presentatie van analyseresultaten per leermiddel. In het vierde hoofdstuk zijn de belangrijkste conclusies en aanbevelingen gepresenteerd.

2. Conclusies en aanbevelingen

Dit rapport doet verslag van een leermiddelenscan door het Kenniscentrum leermiddelen, onderdeel van SLO, nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. De scan is uitgevoerd in samenwerking met de stichting EduDivers in opdracht van de VO-raad en de PO-raad. Doel van de scan is om een beeld te schetsen van de wijze waarop seksuele diversiteit momenteel voorkomt in leermiddelen. Het rapport vormt een aanleiding voor gesprekken met uitgevers, leraren, opleiders, ouders en leerlingen. Mede op basis van dit rapport ontwikkelt EduDivers in samenwerking met SLO en opdrachtgevers een handreiking voor uitgevers en leraren. Op deze manier willen de VO-raad en de PO-raad een bijdrage leveren aan de adequate invulling van de aangepaste kerndoelen die aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit verplicht maken.

Er zijn 18 leermiddelen geanalyseerd voor het primair onderwijs (9) en de onderbouw van het voortgezet onderwijs (9). Onder de leermiddelen bevinden zich zowel reguliere (vak)methodes (7) als thematisch lesmateriaal (11). De reguliere methodes zijn doorgaans uitgegeven door educatieve uitgeverij met een winstoogmerk. De thematische materialen zijn uitgegeven door zowel expertisecentra voor seksuele vorming of seksuele diversiteit als door belangbehartigers die vaak een duidelijke boodschap willen uitdragen.

2.1 Conclusies primair onderwijs

- In de onderzochte **methoden** wordt in de reguliere onderdelen van de methoden geen aandacht besteed aan seksuele diversiteit, opvattingen en leefwijzen, seksuele rechten, vrijheid van meningsuiting over seksuele diversiteit. En is ook geen aandacht voor de ontwikkeling van vaardigheden en houdingen ten aanzien van seksualiteit of seksuele diversiteit.
- Er zijn signalen dat uitgeverij als tijdelijke oplossing aanvullingen uitgeven bij de bestaande methodes. Zo is bij de **methode Leefwereld, derde editie** in december 2013 een aanvullende les (Lesbeschrijving Kerndoel 38 met leerwerkblad: Les Relaties en leefvormen) verschenen die naar alle gebruikers van de methode is gestuurd. Deze aanvullende les is ook bij de hier gepresenteerde analyse betrokken.
- Bij de **thematische lespakketten** zijn zowel volledige leerlijnen seksuele en relationele vorming onderzocht (bijvoorbeeld 'Relaties & seksualiteit' groep 1-8) als ook meer specifieke lespakketten (bijvoorbeeld 'Liefdesplein', groep 7-8). Dit maakt de onderlinge vergelijkbaarheid lastiger.
- Alle onderzochte **thematische lespakketten** besteden aandacht aan seksuele diversiteit. Inhoudelijk wordt ingegaan op kennis van vormen van seksuele diversiteit zoals holebi (homoseksueel, lesbisch, biseksueel). Transgender komt minder voor en interseksualiteit geheel niet.
- Ten aanzien van seksuele rechten is er vooral aandacht voor het recht op seksuele gevoelens, identiteit en integriteit en in mindere mate voor het recht op goede voorlichting en het recht op vrije partnerkeuze.
- De vrijheid van meningsuiting ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit krijgt in de meeste leermiddelen wel aandacht, maar de begrenzing van die vrijheid niet.
- De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen en de beïnvloeding door cultuur, religie, peer group en media krijgt doorgaans wel aandacht.

- Minder aandacht is er voor de juridische aspecten zoals de Algemene Wet Gelijke Behandeling. In een aantal gevallen wordt artikel 1 genoemd. Ook het verbod op discriminatie/seksuele intimidatie komt in enkele lespakketten aan de orde.
- Ten aanzien van de didactiek zien we in de thematische lespakketten nagenoeg alle activiteiten (zie bijlage 1) waarin vaardigheden en houdingen een rol spelen terugkomen. De minste aandacht is er voor het overwinnen van taboes en het ondernemen van actie.
- Van alle onderzochte thematische lespakketten komen in 'Relaties & seksualiteit' de meeste aspecten (inhoudelijk en didactisch) aan de orde.

2.2 Conclusies voortgezet onderwijs

- Bij de analyse van de **methoden voor de onderbouw vo** zijn twee methoden voor biologie (en verzorging), één voor catechese en één voor filosofie, levensbeschouwing en burgerschap bekeken. Voor de methoden mens en maatschappij (aardrijkskunde en geschiedenis) was de verwachting dat seksualiteit en seksuele diversiteit niet of in zeer beperkte mate aanwezig is. Daarom zijn deze methoden niet meegenomen in de analyse.
- In de onderzochte methodes is aandacht voor seksuele diversiteit. De met seksuele diversiteit verbonden begrippen holebi (homoseksueel, lesbisch, biseksueel) komen aan bod. Transgender komt minder voor en interseksualiteit geheel niet.
- Seksuele rechten krijgen vrijwel geen aandacht, alleen seksuele identiteit en lichamelijk integriteit scoren nog redelijk. Vrijheid van meningsuiting en de begrenzing ervan worden niet behandeld, net als de Algemene Wet Gelijke Behandeling (AWGB) en het verbod op discriminatie.
- De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksuele diversiteit wordt behandeld, de beïnvloeding door cultuur, religie, peer group en media minder. Ook is er weinig aandacht voor (hulp)instanties.
- Kijken we naar de didactische aspecten gericht op de ontwikkeling van vaardigheden en houdingen, dan is het beeld weliswaar wisselend, maar scoren de methodes overwegend matig. Vaardigheden gericht op het nadenken en praten over en reflecteren op eigen opvattingen scoren redelijk, maar slecht scoren de activiteiten waar meer een beroep gedaan wordt op eigen initiatief zoals: op zoek gaan naar informatie, hulp bieden en het ondernemen van actie.
- De **thematische lespakketten in het vo** scoren vreemd genoeg op de inhoudelijke aspecten minder goed dan in het PO. Er is meestal wel aandacht voor holebi en transgender maar niet voor interseksualiteit. Seksuele rechten, vrijheid van meningsuiting, de AWGB en het verbod op discriminatie krijgen nagenoeg geen aandacht. Er is wel enige aandacht voor verschillende opvattingen en leefwijzen, maar nauwelijks voor de beïnvloeding daarvan.
- Op de didactische aspecten scoren de lespakketten juist zeer goed en beter dan de reguliere methodes voor po en vo en nog iets vollediger dan de thematische lespakketten po.
- Van alle onderzochte thematische lespakketten komen in 'Lang leve de liefde' en in 'What's up?!' de meeste aspecten (inhoudelijk en didactisch) aan de orde.

2.3 Samenvattende conclusies

Met de toevoeging van seksualiteit en seksuele diversiteit aan de kerndoelen voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs heeft de wetgever scholen de opdracht gegeven om de genoemde facetten op te nemen in hun onderwijsaanbod. Uit de analyses blijkt dat scholen in het primair onderwijs daarbij momenteel niet terug kunnen vallen op het reguliere aanbod in de methodes. Soms wordt door uitgevers een aanvulling bij de methode geleverd (bijvoorbeeld door een lesbrieff). Scholen zullen zelf moeten zorgen dat de aangepaste kerndoelen gedekt worden. Ze kunnen bijvoorbeeld gebruik maken van additioneel, thematisch lesmateriaal.

In het voortgezet onderwijs wordt de aanpassing in het kerndoel beter gedekt door de reguliere methodes. Daarbij moet worden opgemerkt dat die aandacht beperkt is. Zo wordt wel ingegaan op de seksuele oriëntaties holebi, maar beperkt op transgender en niet op interseksueel. Ook de relatie met de maatschappelijke context is beperkt. Zo blijft de aandacht voor beïnvloeding van opvattingen over (seksuele) diversiteit door cultuur, religie, peer group en media onderbelicht, terwijl dit wel een essentie van het kerndoel is. De additionele materialen voor het voortgezet onderwijs hebben veel aandacht voor vaardigheden en houdingen en vormen een goede aanvulling op de reguliere methodes. Maar deze additionele materialen schieten vaak tekort waar het de inhoudelijke aspecten betreft zoals de formele kant van gelijkwaardigheid en gelijke behandeling.

Uit de methode-analyses is gebleken dat in de onderzochte methodes de aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit vooral is ondergebracht bij het leergebied natuur en gezondheid, waarbij de gezondheidskundige en biologische dimensie centraal staan. In methodes van de mens- en maatschappijvakken zijn we de thematiek van seksualiteit en seksuele diversiteit niet tegengekomen terwijl dit wel verwacht mag worden aangezien de kerndoelenaanpassing de mens- en maatschappijvakken betreft. De vraag om aanpassing van de kerndoelen (38 po en 43 vo en so 31 en 53) komt voort uit een maatschappelijke noodzaak: acceptatie van diversiteit en het begrip hebben voor en omgaan met diversiteit in de multiculturele samenleving. Er is hier sprake van een discrepantie tussen de kerndoelen, bestaande lesmethoden en gebruik in de onderwijspraktijk. Het risico bestaat dat de maatschappelijke dimensie hierdoor te weinig aandacht krijgt.

2.4 Aanbevelingen

Op dit moment bieden de reguliere methoden nog onvoldoende basis voor een aanbod op school dat recht doet aan de essentie van de aanpassing in de kerndoelen voor primair en voortgezet onderwijs. Het is in eerste instantie een taak voor scholen om te bewaken dat dit hiaat wordt gerepareerd. Daarbij kan gebruik gemaakt worden van het aanbod van expertisecentra en belangenorganisaties en in een enkel geval van een aanvullende les die door de uitgever bij de methode is ontwikkeld.

Scholen, uitgevers, expertisecentra en belangenbehartigers kunnen zich bij het ontwikkelen van een aanbod voor seksualiteit en seksuele diversiteit laten inspireren door de streefdoelen en het analyse-instrument dat in het kader van dit project is ontwikkeld. SLO zal in de loop van 2014 voorbeelduitwerkingen van de betreffende kerndoelen publiceren.

3. Werkwijze

Dit hoofdstuk geeft een toelichting op de wijze waarop de aangepaste kerndoelen zijn vertaald naar een analyse-instrument., hoe de keuze voor de geanalyseerde leermiddelen tot stand is gekomen en de manier waarop de analyses zijn uitgevoerd en gepresenteerd

3.1 Het analyse-instrument

Om de geselecteerde leermiddelen te kunnen analyseren, is een analyse-instrument ontwikkeld (zie bijlage 1). Dit instrument vormt een uitwerking van de formulering 'met daarbij aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit' die als toevoeging is gegeven bij de kerndoelen po (kerndoel 38), vo (kerndoel 43) en so (kerndoelen 31 en 53). Om tot een beredeneerde en onderbouwde interpretatie van de aanpassing in de kerndoelen te komen zijn eerst streefdoelen ontwikkeld die de intentie achter en essentie van de aangepaste kerndoelen zo scherp mogelijk weergeven. Daarbij is uitgegaan van de aard van de betreffende kerndoelen, de toevoeging seksuele diversiteit, de nota toelichting bij de wetswijziging en de algemene opdracht aan scholen om bij te dragen aan burgerschap en sociale integratie. Uiteindelijk betreft het hier een interpretatie van SLO, maar voor de vaststelling van de definitieve set streefdoelen is een conceptversie besproken met de opdrachtgevers en inhoudsdeskundigen op het gebied van seksualiteit en seksuele diversiteit waaronder Rutgers WPF, COC, uitgevers en opleiders. Streefdoelen zijn maximaal haalbare doelen die men zou kunnen nastreven om aan de kerndoelen te werken. Deze streefdoelen zijn uitgewerkt in kennis-, vaardigheids- en houdingsdoelen. In de praktijk zullen zelden alle streefdoelen volledig via methoden/lespakketten bereikt worden. Wel kunnen we door middel van het analyse-instrument aangeven of en in hoeverre methoden/lespakketten wel, minimaal of geen aandacht besteden aan bepaalde aspecten.

Om de analyses uitvoerbaar te maken zijn de streefdoelen omgezet in 'inhoudelijke aspecten' en 'didactische aspecten'. Inhoudelijke aspecten omvatten de kennisdoelen afkomstig uit de streefdoelen. De didactische aspecten omvatten de vaardigheden en houdingen uit de streefdoelen. Bij het analyseren is eerst gezocht naar het voorkomen van de inhoudelijke aspecten in het materiaal. Daarna is onderzocht op welke wijze de inhoudelijke aspecten in het materiaal zijn uitgewerkt en in hoeverre daarbij vaardigheids- en houdingsdoelen voorkomen (didactische aspecten).

Het analyse-instrument bestaat uit drie delen. Deze driedeling is ook gehanteerd in deze rapportage.

Deel I: Algemene gegevens over de methode of het lespakket (bibliografische gegevens, doelgroep, samenstelling), gegevens over de didactische uitgangspunten en doelstellingen en, indien aanwezig, de visie op seksualiteit en seksuele diversiteit.

Deel II: Inhoudelijke aspecten met een uitwerking van de kennisinhouden van de streefdoelen. Daarbij worden van elk streefdoel de inhouden (onderwerpen) aangegeven. Per onderwerp wordt in de overzichtstabel aangegeven of en in welke mate het onderwerp voorkomt in de methode of lespakket. Voor de score wordt de volgende codering gebruikt:

- + wel (het onderwerp wordt expliciet behandeld);
- +/- minimaal (het onderwerp wordt alleen genoemd of kort aangestipt);
- niet (het onderwerp komt niet aan de orde).

Deel III: Didactische aspecten. Dit deel bestaat uit vragen die betrekking hebben op de streefdoelen van vaardigheden en houding. De vragen richten zich op werkvormen, opdrachten en didactische aanwijzingen die voorkomen in die onderdelen van de methode/ het lespakket waarin elementen van seksualiteit en seksuele diversiteit aan de orde komen (en dus niet in de methode als geheel). Ook hierbij wordt in de overzichtstabel bovenstaande codering gebruikt.

3.2 Keuze leermiddelen

Om de keuze voor de te analyseren leermiddelen te bepalen zijn verschillende strategieën toegepast. Allereerst is de Groep Educatieve Uitgevers (GEU) benaderd met de vraag of zij titels kunnen aanleveren waarin het onderwerp seksualiteit en seksuele diversiteit kan worden aangetroffen. Dit heeft enkele titels opgeleverd. Daarna is een selectie gemaakt van methodes voor de leergebieden Oriëntatie op jezelf en de wereld voor het primair onderwijs en de leergebieden Mens en maatschappij en Mens en natuur in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Daarmee zijn zowel de biologische als de maatschappelijke kant van seksualiteit en seksuele diversiteit meegenomen. Want hoewel de kerndoelaanpassing betrekking heeft op de maatschappij-georiënteerde kerndoelen, blijkt uit pilots uitgevoerd door het Sociaal Cultureel Planbureau dat aandacht voor seksuele diversiteit meestal is ondergebracht bij biologie, naast godsdienst-levensbeschouwing en maatschappijleer (SCP, 2014).

Het aanbod van methodes is te groot om als totaal te analyseren. Daarom is gekozen voor een representatieve selectie van veelgebruikte leermiddelen.

Om een keuze te kunnen maken uit het aanbod van thematisch lesmateriaal is begonnen met het samenstellen van een groslijst (zie bijlage 2), ontleend aan de leermiddelendatabank wikiwijsleermiddelenplein.nl. Bij het opstellen van de groslijst is gebruik gemaakt van de volgende criteria:

- verschenen (of geactualiseerd) 2006 en later;
- geen 'weerbaarheidspakketten' (zoals Rots en water of Marietje Kessel);
- geen leermiddelen die specifiek over seksueel geweld gaan (bijvoorbeeld Loverboys)
- geen leermiddelen die alleen voor seksuele voorlichting/vorming zijn bedoeld (zoals leesboekjes, voortplantingsspel).

Uit deze groslijst is in overleg met projectpartner en opdrachtgever een keuze gemaakt. Daarbij is ernaar gestreefd om een evenwichtige verdeling over de aanbieders aan te houden.

De uiteindelijke selectie van zestien leermiddelen is opgenomen in tabel 1.

Tabel 1. Geanalyseerde leermiddelen

leermiddelen primair onderwijs	leermiddelen voortgezet onderwijs
<p>Methoden :</p> <ul style="list-style-type: none"> • Argus Clou natuur en techniek • Argus Clou aardrijkskunde • Leefwereld <p>Thematische lespakketten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hand in hand • Kinderen en... relaties en seksualiteit • Liefdesplein • Max en seksualiteit (Kanjertaining) • Relaties en seksualiteit • Wonderlijk gemaakt 	<p>Methoden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Biologie voor jou • Explora • Ik wil jou! • Wijs worden <p>Thematische lespakketten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Echte liefde • Lang leve de liefde • Respect2give=2get • Rubens les • What's up

4. Resultaten

In dit hoofdstuk presenteren we de opbrengsten van de leermiddelenanalyses in overzichtstabellen per categorie en beschrijvingen per leermiddel.

De overzichtstabellen bieden alleen de kale scores. In een oogopslag is zichtbaar welke inhoudelijke en didactische aspecten in een bepaald leermiddel niet (-), enigszins (+/-) of wel (+) voorkomen. Zo kunnen de leermiddelen voor een bepaalde sector met elkaar vergeleken worden. Ieder overzicht bestaat uit een tabel met inhoudelijke aspecten en een tabel met didactische aspecten. De nummering in de tabel volgt de nummering van de streefdoelen uit het analyse-instrument (zie bijlage 1).

Er zijn vier overzichten opgenomen:

- 3.1 reguliere methoden po;
- 3.2 thematische lespakketten po;
- 3.3 reguliere methoden vo;
- 3.4 thematische lespakketten vo.

Bij het interpreteren van de informatie in de tabel moet rekening gehouden worden met een aantal voorbehouden:

- De plussen (+), plusminnen (+/-) en minnen (-) in de tabel zijn de interpretatie van de analist (zie 2.1 voor toelichting). Met name het verschil tussen een plus en plus-min is soms arbitrair.
- De scores geven een beeld van het voorkomen van een bepaald begrip of bepaalde vaardigheid in het materiaal. De score geeft geen zicht op de omvang en diepgang, maar toont het aanbod van het begrip c.q. de vaardigheid. Zo kan een begrip bijvoorbeeld in één specifieke les voor groep 8 aan de orde komen, of onderdeel zijn van een leerlijn die groep 1 t/m 8 omvat.
- Doorgaans wordt er onderscheid gemaakt tussen reguliere methodes voor vak- of leergebieden en thematisch, additioneel lesmateriaal dat zich richt op een specifiek aspect. In dit geval is het onderscheid lastiger te maken omdat er weliswaar thematische, additionele lespakketten zijn geanalyseerd die zich zuiver richten op seksuele diversiteit, maar er ook materialen zijn die zich richten op een breder thema zoals relaties en seksualiteit of sociale competenties.

De overzichtstabellen geven geen inzicht in de aard van het materiaal en de manier waarop seksuele diversiteit wordt aangeboden. Daarvoor dienen de beschrijvingen per leermiddel. Na ieder overzichtsschema volgen de beschrijvingen van de leermiddelen uit het overzicht. Bij de beschrijvingen wordt onderscheid gemaakt tussen algemene gegevens, de achterliggende visie van het materiaal en de aandacht voor de inhoudelijke en didactische aspecten uit het analyse-instrument. Met het laatste worden de scores uit de overzichtstabel geïllustreerd.

4.1 Analyseresultaten reguliere methoden primair onderwijs

Omdat in de onderzochte reguliere methoden primair onderwijs (Oriëntatie op jezelf en de wereld) in eerste instantie geen inhoudelijke en geen didactische aanknopingspunten ten aanzien van seksuele diversiteit waren aangetroffen zijn de overzichtstabellen achterwege gelaten. De scores lieten steeds een min (-) zien. Op de valreep bleek dat bij de methode Leefwereld, derde editie een aanvullende lesbrieff verschenen was. De informatie daarover is wel meegenomen in onderstaande beschrijvingen van de methoden.

Po reguliere methode Argus Clou – aardrijkskunde

Algemene gegevens

Uitgever	Uitgeverij Malmberg BV BAO
Jaar van uitgave	2012
Doelgroep	BAO 3-8
Geanalyseerde onderdelen	thema's 4 en 5 van alle leerjaren

Korte omschrijving

Methode aardrijkskunde voor groep 3 t/m 8 van het basisonderwijs. De methode heeft een thematisch-concentrische opbouw. De vijf hoofdthema's die in ieder leerjaar aan bod komen zijn:

1. de aarde.
2. de mens als gebruiker van de aarde: wonen en werken.
3. de mens als gebruiker van de aarde: verkeer en energie.
4. verschillen tussen mensen.
5. jij als wereldburger.

Twee thema's zijn geanalyseerd omdat daar de kans bestaat om seksualiteit of seksuele diversiteit aan te treffen.

Thema 4: 'Verschillen tussen mensen' zou aanknopingspunten kunnen bevatten voor seksuele diversiteit.

Thema 5: 'Jij als wereldburger' (groep 8: Je goed recht) zou aanknopingspunten kunnen bevatten voor seksuele rechten en vrijheid van meningsuiting.

In de methode zijn ook acht aspecten van wereldburgerschap in de thema's verwerkt. Het betreft de volgende aspecten: diversiteit, identiteit, mensenrechten, duurzame ontwikkeling, globalisering, verdeling, vrede en conflict en mondiale betrokkenheid. Ook deze aspecten bieden aanknopingspunten voor seksuele diversiteit en –identiteit.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

Volgens de methode gaan de leerlingen op zoek naar de waarheid, op een mysterieuze, ontdekkende en verhalende manier.

Binnen de vijf hoofdthema's wordt gebruik gemaakt van de 'geografische vierslag'. Leerlingen stellen zich steeds de volgende vier vragen, die voortkomen uit de vier fasen van het geografisch denken:

- Waarnemen. Wat zie ik? Waar zie ik het? Hoe ziet het eruit?
- Herkennen. Heb ik dat al eens eerder gezien? Lijkt het op iets dat ergens anders ook voorkomt?
- Verklaren. Waardoor komt dit? Waardoor is het hier of juist daar? Waardoor is dat daar zo?
- Waarderen. Wat vind ik ervan? Hoe kan het ook anders?

Er is ook aandacht voor wereldburgerschap en actief burgerschap.

De methode benoemt de kerndoelen waaraan een bijdrage geleverd wordt. Bij kerndoel 38 staat de formulering zoals in 2006 opgesteld, dus zonder de aanvulling met betrekking tot seksualiteit en seksuele diversiteit. De methode is in 2012 verschenen en dus voor deze aanvulling van kracht werd.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Er worden geen suggesties gedaan om binnen het vak of een domein of project aandacht te geven aan seksuele diversiteit. Ditzelfde geldt voor het schoolbeleid, het creëren van een sociaal veilig klimaat.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke en didactische aspecten

Er zijn in de huidige uitwerkingen geen inhoudelijke of activiteiten voor seksuele diversiteit aangetroffen. De methode behandelt wel enkele thema's die aanknopingspunten kunnen bieden voor seksualiteit en seksuele diversiteit. Zo gaat het bij 'Verschillen tussen mensen' alleen over uiterlijke kenmerken, talenten en eigenschappen. Bij 'Groepen en grenzen' gaat het onder meer over anders zijn en vooroordelen. In groep 8 komen democratie, rechten en plichten en de Grondwet aan de orde en het recht op een gelijke behandeling en het discriminatieverbod. Iedereen heeft recht op zijn eigen mening en mag daarvoor opkomen. Ook wordt ingegaan op de Universele Verklaring van de Rechten van het Kind.

Po reguliere methode Argus Clou – natuur en techniek

Algemene gegevens

Uitgever	Uitgeverij Malmberg BV BAO
Jaar van uitgave	2012
Doelgroep	BAO 3-8
Geanalyseerde onderdelen	Handleiding, les- en werkboek van groep 8

Korte omschrijving

Methode natuur en techniek voor groep 3 t/m 8 van het basisonderwijs. De methode heeft een thematisch-concentrische opbouw. Ieder jaar komen vijf thema's opnieuw aan bod:

1. soorten
2. omgeving
3. communicatie
4. bouwen
5. voeding

De vakgebieden biologie, natuurkunde en wetenschap en techniek zijn geïntegreerd in ieder thema. In het materiaal voor groep 8 is binnen het thema communicatie het hoofdstuk 'Ik hou van jou!' opgenomen.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

Argus Clou-natuur en techniek is gebaseerd op het uitgangspunt dat 'door het opwekken van nieuwsgierigheid bij kinderen ze zichzelf en de wereld om hen heen ontdekken en van daaruit waardering en zorg voor zichzelf, de medemens, dieren, planten en in feite het totale milieu aanleren'.

Er worden geen suggesties gedaan om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum of in het schoolbeleid. Ook worden geen aanwijzingen gegeven met betrekking tot het creëren van een sociaal veilig klimaat.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Er worden geen suggesties gedaan om binnen het vak of een domein of project aandacht te geven aan seksuele diversiteit. Ditzelfde geldt voor het schoolbeleid, het creëren van een sociaal veilig klimaat.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke en didactische aspecten

De hoofdstuktitel 'Ik hou van jou!' wekt de verwachting dat in dit hoofdstuk in het materiaal voor leerjaar 8 aandacht besteed wordt aan het onderwerp seksualiteit en seksuele diversiteit. De behandeling van seksualiteit beperkt zich tot lichamelijke en emotionele veranderingen in de puberteit, verliefd worden, voortplanting, zwangerschap, geboorte, erfelijke eigenschappen. Daarbij is op geen enkele wijze aandacht voor seksuele diversiteit. Ook in de handleiding voor leraren zijn geen aanwijzingen opgenomen over het aan de orde stellen van seksuele diversiteit.

Po reguliere methode: Leefwereld, derde editie

Algemene gegevens

Auteurs	Huijzer, Marlies; Snoek, Celeste; Jong, Tilly de; [et al.]
Uitgever	Noordhoff Uitgevers BAO
Jaar van uitgave	2011-2013
Doelgroep	BAO 1-8
Geanalyseerde onderdelen	Leerjaar 7: les 15, zwangerschap en leerjaar 8: les 19, de puberteit, je verandert. En de speciaal bij de methode ontwikkelde lesbrieven over de uitbreiding van kerndoel 38. De lesbrieven bestaan uit een leerkrachtdeel (2 p.) en een leerwerkblad (4 p.) voor de leerling.

Korte omschrijving

Methode natuur en techniek voor groep 1 tot en met 8. De methode is geschreven vanuit een vaste structuur van kijken – lezen – verwerken – doen. Kijken en lezen vinden plaats in het leerlingenboek, verwerken en doen vinden plaats in en vanuit het werkboek. Bij de opzet van de methode is aandacht besteed aan de opbouw van leerinhoud over de verschillende leerjaren en is gekeken naar leerdoelen en ontwikkelingsgebieden vanuit de natuur- en milieueducatie. De leerstof is opgedeeld in kennis en vaardigheden. Bij vaardigheden gaat het om onderzoeksvaardigheden en vaardigheden voor ontwerpend leren.

Bij de methode is in december 2013 een aanvullende les ('Lesbeschrijving Kerndoel 38' met een leerwerkblad 'Les Relaties en leefvormen') verschenen die naar alle gebruikers van de methode is gestuurd.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

Leefwereld is bedoeld voor het wereldoriëntatiedomein Natuur en techniek, voor kerndoelen 40 tot en met 46 en Mens en samenleving, kerndoelen 34, 35 en 39. Voor kerndoel 38 is een aanvullende les ('Relaties en leefvormen') verschenen. In de lesbeschrijving staat:

'In deze aanvullende les bieden we u een handvat om aandacht te schenken aan seksuele diversiteit. Omgaan met seksuele diversiteit is een onderdeel van burgerschapsvorming. Seksuele diversiteit uit zich vooral in relaties, vandaar dat dit als invalshoek voor deze les is gekozen. Deze les kan niet meer zijn dan een eerste stap, waarmee u voor uw leerlingen het onderwerp bespreekbaar kunt maken.'

In de les komen achtereenvolgens aan bod:

- relaties in het algemeen;
- verschillende soorten leefvormen;
- liefdesrelaties, seksuele gevoelens;
- beleving van seksualiteit: hetero- en homoseksualiteit. 'Belangrijk is hier de acceptatie van het anders zijn.'

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Er zijn geen suggesties gevonden.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

In de reguliere leerstof van de methode wordt in leerjaar 7 les 15 aandacht besteed aan zwangerschap. Daarbij komen de (biologische) aspecten bevruchting, groei, bevalling aan de orde.

In leerjaar 8 les 19 wordt aandacht besteed aan de puberteit. Daarbij is zowel aandacht voor lichamelijke veranderingen als voor emotionele veranderingen (in gedrag en denken: verlegenheid/onzekerheid, invloed van peer group en verliefdheid). Er is een foto opgenomen van een verliefd stelletje (jongen-meisje) met als onderschrift: 'In de puberteit voel je vaak voor het eerst vlinders in je buik.'

De aanvullende les 'Relaties en leefvormen' is speciaal ontwikkeld om seksuele diversiteit bespreekbaar te maken. In de lesbeschrijving worden de termen heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch, biseksueel en transgender genoemd. In de informatieblokken op het leerwerkblad worden deze termen meestal omschreven. Bijvoorbeeld: 'Er zijn ook meisjes die op meisjes verliefd worden'. En: 'Er zijn ook jongens die liever een meisje willen zijn en omgekeerd'.

Seksuele rechten komen impliciet op het leerwerkblad aan de orde. Bijvoorbeeld in opdracht 7 (Mee eens of niet): 'Je kunt zelf bepalen op wie je verliefd wordt.' 'Ouders mogen bepalen met wie je een relatie hebt.' 'Sander en Tom hebben recht op hun eigen gevoelens.' Seksuele voorlichting komt in de reguliere lessen van de methode aan de orde in leerjaar 7 en 8.

Vrijheid van meningsuiting ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit krijgt geen expliciete aandacht in het materiaal.

Bij de verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ligt het accent vooral op verschillende soorten leefvormen. Op het leerwerkblad komen in informatieblok 2 diverse leefvormen aan de orde (bijvoorbeeld LAT-relatie, twee mannen die samenwonen, iemand woont alleen.) Met daarbij de opdracht: Kruis aan welke leefvormen je kent in je familie of vriendenkring. In welke leefvorm leef jij? Met wie? Wat zou je anders willen, waar ben je tevreden mee?

De Algemene Wet Gelijke Behandeling of het verbod op discriminatie is niet in de lesbrief opgenomen.

Er wordt in de bijlage van de lesbeschrijving voor de leerkracht verwezen naar meer informatie en lesmateriaal (onder andere van EduDivers, Rutgers WPS en Schooltv), dat bij een eventueel vervolg van de les kan worden ingezet.

Analyseresultaten didactische aspecten

In de aanvullende les 'Relaties en leefvormen' komen enkele didactische aspecten aan de orde. Voor het zelf op zoek gaan naar informatie kunnen de in de bijlage van de lesbeschrijvingen genoemde lesmaterialen en informatiebronnen input leveren.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen komt aan de orde bij de opdrachten waarbij leerlingen hun eigen mening (keuze) moeten noteren of mondeling toelichten.

Het respecteren en accepteren van anderen is het doel van deze aanvullende les ('Acceptatie van het anders zijn.').

Het zich verplaatsen in anderen kan een aspect zijn van het vergelijken van eigen keuzes met die van anderen. Ook in de Schooltv-afleveringen (over verliefd en verkering) kan dit aan de orde komen.

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting komt aan de bodc in informatieblok 4 op het leerwerkblad: Sander en Tom zijn verliefd op elkaar. Als ze hand in hand op straat lopen worden ze daar soms mee gepest. Tom voelt zich daardoor niet altijd veilig. Opdracht: Bedenk wat je tegen Tom zou willen zeggen: schrijf dat hier op.

Weinig of geen expliciete aandacht is er voor overwinnen van taboes, hanteren van passend taalgebruik, herkennen en weerleggen van stereotyperingen, bieden van hulp bij discriminatie en uitsluiting, ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat en betrekken van de buitenwereld.

4.2 Analyseresultaten thematische lespakketten primair onderwijs

Tabel 2a. Analyseresultaten thematische lespakketten po: inhoudelijke aspecten

Thematische lespakketten (seksuele en relationele vorming)	Hand in hand	Kinderen en...liefde relaties en seksualiteit	Liefdesplein	Max en seksualiteit Kanjer training	Relaties & seksualiteit	Wonderlijk gemaakt
Doelgroep	BAO 1-8	BAO 1-8	BAO 7-8	BAO 8 VO 1	BAO 1-8	BAO 1-8
3.1 Seksuele diversiteit						
seksuele diversiteit	+	+	+	+/-	+	+
heteroseksueel	+	+	+	+/-	+	+
homoseksueel	+	+	+	+	+	+
lesbisch	+	+	+	+	+	+/-
biseksueel	+	+/-	+	-	+	+/-
transgender	-	+	-	-	-	+/-
interseksueel	-	-	-	-	-	-
3.2 Seksuele rechten						
seksuele gevoelens of onthouding daarvan	-	+	+/-	-	+	+/-
seksuele identiteit en lichamelijke integriteit	-	+	+/-	-	+	+/-
voorlichting over seksualiteit	-	-	+	-	+	-
vrije partnerkeuze	+/-	-	-	-	+	-
3.3 Vrijheid van meningsuiting						
t.a.v. seksualiteit en seksuele diversiteit	+	+/-	-	+	+	-
begrenzen van vrijheid van meningsuiting	-	-	-	+	-	-
3.4 Verscheidenheid opvattingen						
opvattingen en leefwijzen	+/-	+/-	+/-	+	+	+/-
beïnvloeding (cultuur, religie, media etc.)	-	+	+/-	+	+	+/-
3.5 Algemene wet gelijke behandeling						
AWGB	+/-	-	+/-	+/-	-	+/-
verbod op discriminatie/seksuele intimidatie	+	-	-	-	+	+/-
3.6 Instanties						
instanties die hulp kunnen bieden	+/-	+/-	+	+	+	+/-

Tabel 2b. *Analyseresultaten thematische lespakketten po : didactische aspecten*

Thematische lespakketten (seksuele en relationele vorming)	Hand in hand	Kinderen en...liefde relaties en seksualiteit	Liefdesplein	Max en seksualiteit Kanjer training	Relaties & seksualiteit	Wonderlijk gemaakt
Doelgroep	BAO 1-8	BAO 1-8	BAO 7-8	BAO 8 VO 1	BAO 1-8	BAO 1-8
op zoek gaan naar informatie	+	+	+	+	+	+
overwinnen van taboes	-	-	-	-	+	-
het uiten van eigen gevoelens en meningen	+	+	+	+	+	+
groeps- en klassengesprekken	+	+	+	+	+	+
passend taalgebruik	-	+	+	-	+	+
het zich verplaatsen in anderen	+	+	+	+	+	+/-
het respecteren en accepteren van anderen	+	+/-	+	+	+	+
herkennen/afwijzen van discriminatie en uitsluiting	+	+/-	+/-	+	+	-
herkennen en weerleggen van stereotyperingen	+	-	-	-	+	-
het bieden van hulp	-	-	-	+	+	+
het ondernemen van actie	-	-	-	+/-	-	-
het betrekken van de buitenwereld	+	+	+/-	+	+	+

Po thematische lespakketten: Hand in hand

Algemene gegevens

Ondertitel	Methode over diversiteit in relaties (met speciale aandacht voor man/man en vrouw/vrouw relaties)
Auteurs	Koning, Lizette de; Gaag, Robert van der; Holst, Alisa van der; [et al.]
Uitgever	COC Haaglanden
Jaar van uitgave	2009
Doelgroep	BAO groep 1-8
Tijdsindicatie	Per les wordt een tijdsindicatie aangegeven. <ul style="list-style-type: none">• voor groep 1-2: drie lessen van 30-45 minuten en een les van 45-60 minuten.• voor groep 3-4: drie lessen van 45-60 minuten en een les van 20-30 minuten.• voor groep 5-8: twee lessen van 30-45 minuten en twee lessen van 45-60 minuten.• tolerantie-quiz (groep 8) van 15-30 minuten.
Samenstelling	Bronnenboek (download) met lessen, posters, voorbeeldbrieven en bijlagen (verwerkingsbladen).
Geanalyseerde onderdelen	Alle lessen uit het bronnenboek.

Korte omschrijving

Lespakket over diversiteit in relaties, met speciale aandacht voor man/man en vrouw/vrouw relaties. Het doel is dat basisschoolleerlingen, leerkrachten en ouders een realistisch beeld krijgen van de diverse leefvormen die in de samenleving voorkomen. De lessen sluiten aan bij de belevingswereld van de kinderen, waardoor seksuele diversiteit een bespreekbaar onderwerp wordt.

Het materiaal bestaat uit een bronnenboek met lessen, posters, voorbeeldbrieven voor de ouders en bijlagen (verwerkingsbladen). Er zijn vier lessen per combiklas (1/2, 3/4, 5/6 en 7/8). In totaal 16 lessen en een tolerantie-quiz voor groep 7-8. De leerkracht kan alle lessen behandelen of een keuze maken uit de onderwerpen. Alle lessen zijn [gratis te downloaden](#).

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

Dit bronnenboek wil scholen ondersteunen bij het bespreekbaar maken van het thema 'diversiteit op relationeel gebied'. 'De belangrijkste boodschap die de makers aan zowel opvoeders als kinderen willen meegeven, is dat iedereen vrij is om te kiezen hoe en met wie hij of zij zijn of haar leven wil leiden.'

Hand in hand is deels gebaseerd op *Leefvormen* (EduDivers) en *Maarten heeft twee mama's*. De volgende doelstellingen worden geformuleerd:

- Leerlingen denken na over de verschillen tussen meisjes en jongens.
- Leerlingen leren nadenken over uiterlijke verschillen.
- Leerlingen denken na over verliefdheid.
- Leerlingen worden zich bewust van het verschil tussen al of niet samenwonen.
- Leerlingen denken na over rolgedrag.
- Leerlingen denken na over vriendschap.
- Leerlingen worden zich bewust van het verschil tussen al of niet getrouwd zijn.
- Leerlingen leren dat ze een eigen mening mogen hebben, maar dat ze deze genuanceerd kunnen uiten.
- Leerlingen ervaren hoe je respectvol met verschillen om kunt gaan.

- Leerlingen krijgen inzicht in diverse relatievormen.
- Leerlingen praten over liefde en over wat liefde voor hen betekent.
- Leerlingen leggen een relatie tussen het wensbeeld dat ze van zichzelf hebben en het realiteitsbeeld.
- Leerlingen leren een relatie te leggen tussen het wensbeeld dat anderen van hen hebben en hun persoonlijke gevoelens en gedachten.
- Leerlingen ervaren wat groepsdruk en groep gerelateerd gedrag is.
- Leerlingen krijgen informatie over seksuele diversiteit.

Per les is aangegeven aan welke doelstellingen de les een bijdrage levert.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

In de inleiding van het bronnenboek (p. 6) wordt gesteld: 'Door het niet bespreekbaar maken van niet-traditionele gezinnen krijgen kinderen het signaal dat deze gezinnen niet normaal zijn. Deze handelwijze doet ongewild afbreuk aan het veilige klimaat dat scholen willen creëren voor leerlingen en opvoeders.' En: 'Het is van belang dat scholen zich realiseren dat ze bij kunnen dragen aan veiligheid en vertrouwen in de school. Door actief met diversiteit in relaties bezig te zijn geeft de school een signaal af aan alle opvoeders: we gaan open in gesprek over alle leefvormen en op deze school is iedereen welkom!' Er zijn geen suggesties gevonden om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Het lesmateriaal richt zich op alle groepen in het basisonderwijs. De begrippen heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch en biseksueel worden pas in het materiaal voor groep 7/8 expliciet genoemd. In de jaren daarvoor gaat het wel over diversiteit in relaties en gezinsvormen. Daarbij zijn vanaf groep 1/2 wel voorbeelden opgenomen van twee jongens die verliefd zijn op elkaar en een verliefdheid tussen twee meisjes. Transgender en interseksualiteit komen niet aan de orde.

Er is geen expliciete aandacht voor seksuele rechten. Impliciet komt in de verhalen het recht op vrije partnerkeuze aan de orde.

Vrijheid van meningsuiting ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit krijgt aandacht in het materiaal. Een doelstelling luidt dat leerlingen leren dat ze een eigen mening mogen hebben, maar dat ze deze genuanceerd uiten. In de verhalen in het lesmateriaal is die doelstelling herkenbaar. De doelstelling impliceert ook de begrenzing aan de vrijheid van meningsuiting, maar dit aspect wordt niet uitgewerkt richting discriminatie, uitsluiting of geweld. In het materiaal is aandacht voor verschillende leefwijzen waaronder gezinsvormen, maar de verscheidenheid aan opvattingen is geen expliciet aandachtspunt. Ook wordt geen relatie gelegd met de beïnvloeding door cultuur, levensbeschouwing, peer group of media.

Er is geen aandacht voor de Algemene Wet Gelijke Behandeling, maar wel voor artikel 1.

Daarbij wordt ook ingegaan op discriminatie op grond van seksuele oriëntatie.

Ten aanzien van (hulp)instanties wordt COC genoemd, maar niet in relatie tot hulp bij vragen over seksuele identiteit of discriminatie.

Analyseresultaten didactische aspecten

Veel van de in het analyse-instrument onderscheiden vaardigheden en houdingen komen in het materiaal terug.

Voor de leerkracht zijn websites opgenomen waar zij bronnen en boekenlijsten kunnen vinden waarmee leerlingen zelf op zoek kunnen gaan naar meer informatie.

Het uiten van de eigen mening is een doel van het materiaal en is terug te vinden in de lessen.

Een aspect van meningsuiting is het groeps- en klassengesprek. In het materiaal is als opdracht het uitvoeren van een Lagerhuisdebat opgenomen. Door middel van de gekozen stellingen wordt daarbij ingegaan op het herkennen en weerleggen van stereotyperingen. De volgende stereotypen komen in de stellingen aan de orde: 'Homo's zijn vies/eng. Homo's kunnen niet sporten. Hetero's hebben minder verstand van mode.'

Het zich verplaatsen in anderen kan een aspect zijn van meningsuiting en van debat. Ook is een toneelspel opgenomen.

Het respecteren en tolereren van anderen maakt deel uit van de Tolerantiequiz. Deze quiz bevat twintig meerkeuzevragen waaruit blijkt hoe goed leerlingen in staat zijn om anderen te respecteren en accepteren zoals ze zijn.

Het herkennen en afwijzen van discriminatie en uitsluiting staat centraal bij het behandelen van een krantenartikel over (het verbod op) discriminatie en seksuele intimidatie met vragen: 'Als iemand de spullen van een ander beschadigt omdat de eigenaar van de spullen homo is, discrimineert de dader dan zoals we hebben geleerd in artikel 1?' .

In het betrekken van de buitenwereld gaat de aandacht vooral uit naar het betrekken van de thuissituatie, het eigen gezin. Er is een brief voor ouders beschikbaar en leerlingen worden aangespoord om werkjes mee naar huis te nemen om daarmee ook thuis seksuele diversiteit bespreekbaar te maken.

Weinig of geen expliciete aandacht is er voor het overwinnen van taboes, het hanteren van passend taalgebruik, het bieden van hulp bij discriminatie en uitsluiting en het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat.

Po thematische lespakketten: Kinderen en ...liefde, relaties en seksualiteit, filosoferen met kinderen

Algemene gegevens

Auteurs	Borger, A.; Merckens Bekkers, M.; Wassenberg, S.
Uitgever	Kwintessens NVZ Uitgeverij
Jaar van uitgave	2011
Doelgroep	BAO 1-8
Samenstelling	Het materiaal bestaat uit een lesmap met katernen, het prentenboek Saar en Jop (voor de onderbouw) en verwijzingen naar materiaal voor op het digibord (via http://liefde.kwintessens.nl/)
Tijdsindicatie	Niet aangegeven. Voor groep 1 & 2 en voor groep 3 & 4 zijn telkens acht lessen in het katern opgenomen. Voor groep 5 & 6 en voor groep 7 & 8 telkens tien lessen.
Geanalyseerde onderdelen	Lesmap (alle katernen), prentenboek en het digibordmateriaal (audiovisueel materiaal voor het digitaal schoolbord zoals filmpjes, foto's, kopieerbladen, kleurplaten).

Korte omschrijving

De lesmap biedt materiaal om in de verschillende groepen, aansluitend bij de ontwikkeling van kinderen met het thema liefde, relaties en seksualiteit aan de slag te gaan. De lessen gaan uit van realistische situaties en ervaringen en behandelen verschillende onderwerpen aan de hand van een filosofisch gesprek. Bij de keuze van de onderwerpen is rekening gehouden met de ontwikkelingsfase van kinderen. Onderwerpen die aan de orde komen zijn: bloot (schaamte, normaal), zwangerschap (en vrijen), geslachten en geslachtsdelen, vriendschap, liefde, identiteit, grenzen. Vanaf groep 5 & 6 komen aan de orde: homoseksualiteit, internet/media, ideaal uiterlijk.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

De auteurs zijn van mening dat 'Liefde, vriendschap en seksualiteit bij uitstek onderwerpen zijn die met kinderen besproken kunnen worden. De seksuele ontwikkeling maakt deel uit van hun algemene ontwikkeling. Kinderen verkennen en ontdekken het terrein van liefde, relaties en seksualiteit in hun eigen tempo en wanneer zij daar zelf aan toe zijn.' (p. 4 Voorwoord). In de inleiding over de seksuele ontwikkeling van kinderen wordt bij de ontwikkeling bij kinderen van 9 en 10 jaar opgemerkt: 'Typisch is ook dat het onderscheid tussen homo en hetero plotseling een rol gaat spelen. Kinderen lijken nu hun seksuele voorkeur voorzichtig te verkennen. Ze maken ondertussen grapjes over homo's, en zonder dat ze zich erg bewust zijn over de betekenis, gebruiken ze 'homo' soms als scheldwoord. Ook al zal pas later blijken, namelijk wanneer in de puberteit de seksuele interesse pas echt naar voren komt, of ze homoseksueel zijn, zou het kunnen dat ze op een aseksuele manier al interesse hebben in hetzelfde geslacht. Of de zogenaamde tomboys (jongensachtige meisjes) en feminiene jongens precies de homo's zullen worden van later, is helemaal niet met zekerheid te zeggen.' (p. 9). 'Keuzes die kinderen (later) maken op het gebied van hun seksualiteit kunnen maar beter goed geïnformeerde keuzes zijn. Deze lesmethode wil daartoe bijdragen. Kinderen worden door een regelmatige les filosoferen over relevante thema's uitgedaagd om zelf na te denken. Zo worden ze zich bewust dat deze onderwerpen een rol in hun leven spelen. En zo kunnen ze zich zelf een mening daarover vormen. Na grondige bespreking van de onderwerpen op een manier waarop kinderen niet passief informatie in ontvangst nemen, maar zelf actief mogen nadenken, zijn de kinderen minder naïef op dit gebied.' (p. 21).

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Er zijn geen suggesties om het op brede wijze op te nemen in het curriculum.

Er zijn bij sommige lessen wel suggesties opgenomen om bepaalde activiteiten in een andere les in te passen. Bijvoorbeeld tijdens de gymles aan de slag met stoeien (stoeispelletjes) en knuffelen (groep 3 & 4, p. 36). Of liefdesliedjes laten horen bij muziek.

In het voorwoord staat: 'Er is een open, veilig en vertrouwd klimaat nodig in de school om onderwerpen rond liefde, relaties en seksualiteit te bespreken' (p. 4). Maar er worden (in dit deel van Kinderen en ...) geen concrete aanwijzingen gegeven m.b.t. het creëren van een veilig klimaat. In de reeks Kinderen en ... zijn wel delen verschenen die daar expliciet aandacht aan besteden. Bijvoorbeeld: 'Kinderen en ... geen grapjes over pesten'.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er worden enkele tips gegeven (p. 22) om de lessen in een veilig en vertrouwd klimaat te kunnen geven. Bijvoorbeeld:

- Informeer ouders;
- Bepaal de doelstellingen (wat wil je als leraar bereiken als je werkt met de lessen);
- maak gebruik van de omgangstaal van kinderen, gebruik waar mogelijk vooral ook humor;
- Stel je eigen grenzen helder (je hoeft niet op alle vragen naar bijvoorbeeld je privéleven in te gaan);
- Geef kinderen de gelegenheid om persoonlijk vragen aan jou als leraar te stellen over zaken die niet in de groep behandeld kunnen worden.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

De inhoudelijke aspecten die in het analyse-instrument worden onderscheiden (zie bijlage 1) krijgen vrijwel allemaal veel aandacht.

Het begrip seksuele diversiteit komt in het materiaal van alle groepen aan de orde. Vanaf groep 6 worden de begrippen heteroseksueel, homoseksueel en lesbisch expliciet genoemd en in filosofische gesprekken aan de orde gesteld. Een aantal lessen wordt geheel gewijd aan homoseksualiteit. De term biseksueel wordt niet expliciet genoemd, maar in essentie wel aan de orde gesteld in het filosofisch gesprek waarbij de vraag wordt gesteld: 'Kun je op allebei de geslachten vallen?'. Ook transgender wordt niet expliciet benoemd maar bij het filosofisch gesprek wordt de vraag gesteld: 'Zou je kunnen of willen ruilen met het andere geslacht?' En op de achterkant van elk katern staat: 'Kun je in het verkeerde lichaam (jongen/meisje) geboren zijn?' Ook is er expliciet aandacht voor travestie en transseksualiteit (verhaal Klaasje werd Klazien).

Interseksueel is geen begrip dat voor komt of anderszins aandacht krijgt.

Van de seksuele rechten wordt in het materiaal voor alle groepen ingegaan op het recht op uiting van seksuele gevoelens of onthouding daarvan en het recht op eigen seksuele identiteit en lichamelijke integriteit. Het recht op goede voorlichting over seksualiteit en het recht op vrije partnerkeuze zijn niet opgenomen.

Vrijheid van meningsuiting ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit zit impliciet in alle lessen. Het is geen expliciet genoemd gespreksonderwerp. Het begrenzen van de vrijheid van meningsuiting wanneer dit leidt tot discriminatie, uitsluiting en geweld krijgt geen aandacht. Het kan wel in een filosofisch gesprek ontstaan maar hiervoor zijn geen concrete aanwijzingen.

In de toelichting voor de leraar wordt ingegaan op het bestaan van en omgaan met verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit, maar het is geen expliciet lesonderwerp. De beïnvloeding van opvattingen en leefwijzen door cultuur, peer group, levensbeschouwing en media maken wel deel uit van de lessen.

De Algemene Wet Gelijke Behandeling of het verbod op discriminatie is niet opgenomen. Er wordt in de leerkrachthandleiding beperkt verwezen naar instanties die hulp kunnen bieden (Kindertelefoon, vertrouwenspersoon).

Analyseresultaten didactische aspecten

Een groot deel van de in het analyse-instrument onderscheiden vaardigheden en houdingen komt in het materiaal aan bod.

Het zelf op zoek gaan naar informatie wordt gestimuleerd doordat in de lessen wordt verwezen naar ondersteunende literatuur, prentenboeken, websites en beeldmateriaal.

Het overwinnen van taboes is niet expliciet terug te vinden. Anderzijds is dit wel een essentie van het filosofisch gesprek.

Het uiten van gevoelens en meningen komt uitvoerig aan de orde in het filosofisch gesprek en ook in schriftelijke verwerkingsopdrachten.

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken komt uitvoerig aan de orde.

Het hanteren van passend taalgebruik krijgt aandacht bij het maken van een woordspin en het maken van afspraken over woordkeuze.

Het zich verplaatsen in anderen maakt onderdeel uit van het filosofisch gesprek. Ook wordt er gebruik gemaakt van filmpjes en rollenspel. Bij de lessen zijn filmpjes te vinden op

<http://liefde.kwintessens.nl/>.

Het respecteren en accepteren van anderen krijgt impliciete aandacht in het filosofisch gesprek, overigens ook het respecteren van jezelf.

Er wordt ingegaan op het herkennen van vormen van discriminatie en uitsluiting met als uiteindelijk doel het afwijzen hiervan.

Het herkennen en weerleggen van stereotyperingen is niet opgenomen, evenmin het bieden van hulp aan kinderen die gediscrimineerd worden.

Het ondernemen van actie om zo bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat krijgt geen expliciete aandacht.

Het betrekken van de buitenwereld wordt gestimuleerd door middel van suggesties voor ouderavonden en instanties.

Po thematische lespakketten: Liefdesplein: Schooltv-Weekjournaal special

Algemene gegevens

Auteurs	Lagerman, C.; Maris, S.
Uitgever	NTR:Schooltv
Jaar van uitgave	2011-2012
Doelgroep	BAO 7-8
Tijdsindicatie	De vier afleveringen zijn telkens 15 minuten.
Samenstelling	Liefdesplein bestaat uit vier afleveringen (op dvd), een handleiding, een werkboek voor de leerlingen (verbruiksmateriaal, 20 blz.) en een website www.schooltvweekjournaal.nl/liefdesplein met achtergrondinformatie en verwijzingen.
Geanalyseerde onderdelen	Alle bij samenstelling genoemde onderdelen.

Korte omschrijving

Vierdelige Schooltv-Weekjournaalserie over relaties en seksualiteit, bedoeld voor groep 7 en 8 van het basisonderwijs. Elke aflevering bestaat uit een gedramatiseerd deel (waarin zeven leeftijdgenoten de hoofdrol spelen) en een gesprekje dat Jurre Bosman heeft met een deskundige (bijvoorbeeld seksuologe Sanderijn van der Doef).

De titels van de vier afleveringen zijn: Ik verander!, Vlinders in mijn buik!, Waar kom ik vandaan?, Wat wil ik? De thema's die daarbij worden behandeld zijn: lichamelijke en emotionele ontwikkeling; sociale ontwikkeling en relaties; seksualiteit en gezondheid.

Daarnaast is er ruimte voor minder grijpbare dingen als verliefdheid, flirten, spannende spelletjes, homoseksualiteit en respect voor elkaar en elkaars mening. Ontwikkeld in samenwerking met Rutgers WPF.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit.

'Schooltv-Weekjournaal Liefdesplein draagt bij aan de relationele en seksuele vorming van kinderen in de basisschoolleeftijd. Het doel is hierbij dat kinderen zich ontwikkelen tot mensen die verantwoorde keuzes kunnen maken op het gebied van relaties en seksualiteit, en seksualiteit op een gezonde en bevredigende manier kunnen beleven, met respect voor zichzelf en anderen.' Per aflevering is een lesdoel aangegeven. Bij aflevering 2 staat bij het lesdoel: 'Ook wordt de leerling gestimuleerd een eigen mening te vormen over verliefdheid en wordt homoseksualiteit besproken.'

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid.

Er zijn geen suggesties gevonden.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Onder het kopje 'Voorbereiding op gesprekken in de klas' staan enkele aanwijzingen zoals: 'zorg ervoor dat u niet stigmatiseert'. Dit na aanleiding van religieuze of culturele verschillen in opvattingen.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

De volgende begrippen met betrekking tot seksuele diversiteit komen aan de orde:

Heteroseksueel wordt genoemd in aflevering 2 en in het werkboek bij de opdracht: 'Wat weet jij over homoseksualiteit en heteroseksualiteit?'

Homoseksueel komt ook in aflevering 2 aan de orde. In het gedramatiseerde deel maakt Willem een opmerking over de broer van Joey die homoseksueel is. In het klassengesprek wordt gediscussieerd over vragen als: Kun je als jongen verliefd worden op een jongen en als meisje op een meisje? Wat vind je ervan dat Willem Joey pest met zijn broer die homoseksueel is? In sommige landen mogen homoseksuelen trouwen, in andere landen niet. Wat vinden jullie daarvan? (H, 7)

Ook in het werkboek staan een 'wist je dat?' een paar opdrachten over homoseksualiteit.

Op de website zijn ook afleveringen van Dr. Corrie te vinden waarvan er één gaat over homoseksualiteit. Dr. Corrie interviewt Sipke Jan Bousema.

Lesbisch wordt genoemd op de website bij aflevering 2. 'Wist je dat als meisjes verliefd worden op meisjes dit lesbisch genoemd wordt?' In de film bij de uitleg van de deskundige wordt de term toegelicht.

Biseksueel wordt alleen genoemd in het kader met 'Wist je dat?': er biseksuelen bestaan? Als je biseksueel bent val je én op jongens én op meisjes.

Seksuele rechten komen beperkt aan de orde in uitspraken van de deskundige. Bijvoorbeeld: 'Je moet er gewoon van genieten hoe je bent'. Het recht op seksuele voorlichting komt ruimschoots aan bod aangezien dit centraal staat in het leermiddel.

De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit wordt alleen in de handleiding genoemd. Daarbij wordt ook een relatie gelegd met cultuur, religie, peer group en mediabeelden. In de film en het materiaal wordt ingegaan op groepsdruk.

De AWGB wordt niet genoemd maar in de handleiding komt artikel 1 aan de orde.

Er is aandacht voor instanties die hulp kunnen bieden waaronder de kindertelefoon.

Analyseresultaten didactische aspecten

Ten aanzien van het zelf (op basis van nieuwsgierigheid) op zoek gaan naar informatie worden in de handleiding bij elke aflevering suggesties voor (lees)boeken en sites voor de leerkracht en voor de leerlingen gedaan.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen gebeurt mondeling in de groepsgesprekken en schriftelijk (werkboek p.10) over gevoelens die horen bij verliefd zijn.

Naar aanleiding van de vier afleveringen worden klassengesprekken gehouden. De vaardigheid deelnemen aan groeps- en klassengesprekken komt daarbij aan de orde.

Het hanteren van passend taalgebruik bij het praten over seksuele onderwerpen (bijvoorbeeld afspraken over taalgebruik) wordt benoemd in de handleiding (p.3) Daarbij worden er regels opgesteld (zoals lachen mag, elkaar uitlachen niet; andere meningen en gewoonten mogen, ook al ben je het er niet mee eens; over jezelf vertellen mag, maar het hoeft niet; wat in de klas besproken wordt blijft binnen de klas). En wordt de suggestie gedaan om leerlingen zoveel mogelijk woorden op het bord te laten schrijven die ze kennen voor de verschillende geslachtsdelen. Daarna worden afspraken gemaakt over het woordgebruik in de klas.

Het zich verplaatsen in anderen komt aan bod in de filmpjes. 'Ieder personage heeft een ander karakter zodat leerlingen zich met één van de hoofdpersonen kunnen identificeren' (handleiding p.3). Het werkboek bevat vragen als: 'Wat zou jij doen als je Joey of Leyla was?'

Het respecteren en accepteren van anderen vormt de rode draad door alle afleveringen.

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting krijgt aandacht in het filmpje van aflevering 2 waarin Leyla het opneemt voor de broer van Joey die homoseksueel is.

Het betrekken van de buitenwereld krijgt enige aandacht in de handleiding (p.3) waarin een stukje is opgenomen over het belang van ouders informeren. Er worden enkele suggesties gedaan (ouderavond, nieuwsbrief) maar geen concrete uitwerkingen.

Po thematische lespakketten: Max en seksualiteit - Kanjertraining

Uitgever	Stichting Kanjertraining Nederland
Jaar van uitgave	2013
Doelgroep	BAO 8 - VO 1
Samenstelling	Nb. De 'hoofdrolspelers' in de digibordpresentatie zijn leerlingen van de eerste klas VO (Max die naar het Praktijkonderwijs gaat en Frits naar het Gymnasium)
Tijdsindicatie	Niet aangegeven
Geanalyseerde onderdelen	Digibordpresentatie 'Max en seksualiteit'

Korte omschrijving

Kanjertrainingen zijn bestemd voor kinderen met gedragsproblemen, problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling of opvoedingsproblemen én hun ouders. Bij de trainingen zijn materialen ontwikkeld die ook bruikbaar zijn in het onderwijs. Bij de boeken horen uitgebreide handleidingen. Ter ondersteuning van de Kanjerlessen is er een leerlingvolgsysteem ontwikkeld waarmee leerlingen vanaf 4 jaar kunnen worden gevolgd in hun gedragsontwikkeling. De boeken kunnen alleen worden besteld door gecertificeerde scholen en trainers. De lessen worden in groep 6, 7 en 8 ondersteund met uitleg op het digibord. Daarbij is in 2013 ook de lessenreeks 'Max en seksualiteit' verschenen. Deze digibordpresentatie heeft als onderwerp 'Anders zijn'. De focus ligt op Frits die verliefd wordt op jongens en niet op meisjes. De digibordpresentatie kan niet los van de totale Kanjertraining worden gegeven. En alleen door een leerkracht die de licentie voor kanjertrainer heeft.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

De Kanjertraining heeft tot doel sociale problemen zoals pesten, conflicten, uitsluiting en sociaal teruggetrokken gedrag te voorkomen of te verminderen en het welbevinden te vergroten bij kinderen en jongeren.

Om deze doelen te bereiken wordt in de training gewerkt aan vier voorwaardelijke doelen:

1. kennis: kinderen hebben kennis en inzicht in gedrag en de gevolgen hiervan voor de ander.
2. vaardigheden: kinderen hebben meer sociale vaardigheden en minder meeloopgedrag.
3. motivatie: kinderen zijn meer gemotiveerd om zich sociaal te gedragen.
4. verantwoordelijkheidsbesef: kinderen zijn zich bewust dat je kunt kiezen hoe je je gedraagt en ervaren hierin meer zelfvertrouwen.

In het onderwijs heeft bovenstaande tot doel een veilige sfeer in de klas en op school te creëren, terwijl op de psychologenpraktijk de kinderen leren zich zelfredzaam op te stellen in een groep.'

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

De Kanjertraining (de volledige methode) heeft tot doel een sociaal veilig klimaat te creëren. In de methode worden daarvoor diverse suggesties gedaan. Deze digibordpresentatie (Max en seksualiteit) is daar een onderdeel van.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

De term seksuele diversiteit wordt niet genoemd, maar de hele digibordpresentatie gaat over seksuele diversiteit.

Wel gebruikt worden de termen homo en lesbisch. Op dia 50 wordt bijvoorbeeld gevraagd: 'Zou jij bevriend blijven met iemand die homo of lesbisch is?'

De vrijheid van meningsuiting over seksualiteit en seksuele diversiteit en de begrenzing van die vrijheid komen goed aan bod. Bij dia 43 wordt aan leerlingen de vraag gesteld: 'Is het verstandig dat Frits vertelt aan Max dat hij verliefd is op een jongen?' Er wordt ingegaan op grenzen van vrijheid van meningsuiting wanneer dit leidt tot discriminatie, uitsluiting en geweld op grond van seksuele geaardheid. Op dia 9: 'Vrienden van Max hebben het altijd over K-homo's'. Frits zegt daarop: 'Als je op die manier over een ander praat is dat beledigend voor die ander'. Waarop één van de vrienden van Max, Dave, zegt: 'We wonen in een vrij land en ik mag zeggen wat ik wil'. Er is een link naar een filmpje (op YouTube) waarbij een interviewer op een vmbo-school vraagt aan leerlingen of je alles mag zeggen wat je denkt of vind. Vervolgens wordt de leerlingen gevraagd een keus te maken uit drie stellingen. Wat is jouw mening?: 1. Je mag alles zeggen, want we leven in een vrij land. 2. Je mag niet alles zeggen, want we leven in een vrij land (je moet je in een vrij land leren te beheersen). 3. Ik weet het niet. Leerlingen gaan aan een bepaalde kant van de klas staan.

Op enkele dia's is aandacht voor de verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit. Dia 54: 'Een jongen vertelt in de klas dat hij verliefd wordt op jongens. Zijn klasgenoten (op de dia donker getinte jongens) schelden hem uit voor K-homo en bespugen hem. Die leerlingen voelen zich niet schuldig, want je mag geen homo zijn van hun geloof'. Dia 55 is een link naar een filmpje over hoe Marokkaanse jongeren staan tegenover homo's en homogeweld. Daarbij komt ook de moslimspreker Alkhatab aan het woord.

De beïnvloeding door beelden uit de media en door cultuur en religie/levensbeschouwing komt aan de orde. Dia 65 en 66 laten Joachim zien die naar de kerk gaat. Hij zegt tegen Max: 'Dat je de ander lief moet hebben als jezelf. Elk mens heeft iets van God in zich. Je mag elkaar niet haten. In ieder geval niet naar doen tegen andere mensen zoals liegen, stelen, gemeen doen en bang maken.' Daarop wordt de vraag gesteld: 'Zal Joachim van mening zijn dat je homo's mag pesten?'

Seksuele rechten krijgen geen expliciete aandacht. Ook de AWGB (Algemene Wet Gelijke Behandeling) wordt niet expliciet genoemd maar wel de Nederlandse grondwet. Op dia 52 staat: 'In Nederland respecteren we elkaar. Je mag zijn wie je bent, maar je moet respect hebben voor mensen die anders denken en doen dan jij. Dat staat in de Nederlandse grondwet'.

Instanties die hulp kunnen bieden worden behandeld op meerdere dia's. Op dia 42 zegt Frits dat hij Maarten heeft leren kennen op internet via de site van <http://www.jongenout.nl> een gratis community voor homo's, lesbo's, bi's en transgenders tot en met achttien jaar. Er is een link naar deze site waar veel informatie voor en door jongeren te vinden is.

Op dia 48 vraagt Max aan Frits: 'Laat mij die site eens zien waar je Maarten hebt ontmoet.' Er is weer een link naar de site opgenomen. Waarop Max zegt: 'Ik vind dit wel leuk om allemaal uit te zoeken op internet, maar we waren voor ons huiswerk bij elkaar gekomen'.

Dia 98 Frits en Max zoeken op internet naar een oplossing voor de pesterijen tegen Frits. Ze vinden de site van het Landelijk Meldpunt Homodiscriminatie.

Analyseresultaten didactische aspecten

Ten aanzien van de ontwikkeling van vaardigheden en houding bevat het materiaal activiteiten die uitnodigen tot:

Het zelf op zoek gaan naar informatie. Er wordt verwezen naar de website www.jongenout.nl en Landelijk Meldpunt Homodiscriminatie waar Frits en Max ook naar informatie zoeken. Ook is er een boekenlijst te downloaden met (lees)boeken die bij dit thema passen.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen: er wordt regelmatig naar de mening van de leerlingen gevraagd. Bijvoorbeeld dia 56: Wij zijn twee jongens en houden van elkaar. Mag dat van jou? Idem dia 57 (twee meisjes). En dia 74: Waarin ben jij anders? Wij hebben het durven zeggen. Durf jij dat ook?

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken: de vragen kunnen uitnodigen tot groeps- en klassengesprekken, maar omdat verdere aanwijzingen ontbreken, ligt het initiatief daartoe bij de leerkracht.

Het zich verplaatsen in anderen: in dia 89: Op de muur staat geschreven: 'Frits is een homo'. Waarom moet ik dit allemaal meemaken denkt Frits, ik wou dat ik niet bestond'. Vraag: Kun je begrijpen dat Frits denkt: Ik wou dat ik niet bestond?

Het respecteren en accepteren van anderen komt in de hele presentatie voor.

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting: ildem.

Het bieden van hulp aan kinderen en jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben: dia 85: Max helpt Frits als jij lastig gevallen is. Vraag: Wat moet er volgens jou gebeuren? Dia 98 verwijst naar het Landelijk Meldpunt Homodiscriminatie.

Het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat in de klas en op school komt aan bod in de Kanjertraining (als totaal methode).

Het betrekken van de buitenwereld ook.

Po thematische lespakketten: Relaties en seksualiteit

Algemene gegevens

Uitgever	Rutgers WPF
Jaar van uitgave	2013
Doelgroep	BAO 1-8
Samenstelling	Het lespakket bestaat uit vijf katernen (algemene introductie, leskatern voor groep 1-2, leskatern voor groep 3-4, leskatern groep 5-6 en leskatern groep 7-8) en digitale lessen (via www.lespakketrelatiesenseksualiteit.nl)
Tijdsindicatie	Per lesonderdeel wordt in de handleiding in het kader 'Werkvormen' een tijdsindicatie gegeven. En bij de verwijzingen naar de filmpjes in de digibordapplicatie wordt de duur van de filmpjes aangegeven.
Geanalyseerde onderdelen	Alle genoemde onderdelen

Korte omschrijving

Lespakket seksuele en relationele vorming voor groep 1 t/m 8 van het basisonderwijs. Het lespakket is opgebouwd aan de hand van vier thema's:

1. lichamelijke ontwikkeling en zelfbeeld;
2. voortplanting en gezinsvorming;
3. sociale en emotionele ontwikkeling;
4. seksuele weerbaarheid.

Deze vier thema's zijn uitgewerkt in tien lessen voor groep 1 & 2, elf lessen voor groep 3 & 4, twaalf lessen voor groep 5 & 6 en veertien lessen voor groep 7 & 8.

De lessuggesties sluiten aan bij de belevingswereld van kinderen van verschillende leeftijden. Zo wordt in de onderbouw aandacht besteed aan verschillen tussen jongens en meisjes en aan de vraag hoe een baby in de buik groeit. In de middenbouw gaat het om een eigen lichaamsbeeld, vriendschap, voortplanting en zwangerschap en de bewustwording van eigen en andermans grenzen. In de bovenbouw is er ook aandacht voor de puberteit, veilig vrijen en grenzen. Het lespakket houdt rekening met verschillende culturen en religies en heeft aandacht voor uiteenlopende leefvormen.

Bij het lespakket is ook een digibordapplicatie met toegang tot audiovisueel materiaal (via www.lespakketrelatiesenseksualiteit.nl). Alle digi-werkvormen (met uitzondering van de filmpjes) kunnen ook zonder digibord (met behulp van de bijbehorende kopieerbladen) worden aangeboden.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

'Dit lespakket is bedoeld om kinderen vanaf groep 1 tot en met groep 8 te ondersteunen bij hun relationele en seksuele ontwikkeling, op een manier die past bij hun leeftijd. Dit betekent dat zij zich kunnen ontwikkelen tot personen die:

- respect hebben voor zichzelf en anderen;
- zich bewust zijn van hun eigen en andermans gevoelens;
- steeds betere beslissingen kunnen nemen op het gebied van relaties en seksualiteit.'

'Bij de opbouw van het lespakket is rekening gehouden met de seksuele ontwikkeling van het kind. De lessen zijn 'leeftijdsadequaat' opgebouwd en groeien als het ware met de kinderen mee.'

'De werkvormen bij de lessen zijn zo gemaakt dat er een goede balans is tussen 'weten' (kennis), 'vinden' (houding) en 'kunnen' (vaardigheden).'

In het katern voor groep 5 & 6 staat bij les 8 (Verliefd) de volgende specifieke doelstelling:

- Kinderen weten dat je ook verliefd kunt worden op iemand van hetzelfde geslacht, met een ander geloof, uit een andere cultuur, maar dat deze gevoelens en relaties in sommige culturen minder geaccepteerd worden.

In het katern voor groep 7 & 8 staan bij les 10 (Verliefd en verkering) de volgende specifieke doelstellingen:

- Kinderen weten dat je verliefd kan worden op iemand van het andere en hetzelfde geslacht, iemand met een andere culturele/religieuze achtergrond, iemand met een lichamelijke beperking.
- Kinderen weten dat in Nederland discriminatie op basis van religie/seksuele oriëntatie/lichamelijke beperking verboden is.
- Kinderen weten wat de gevolgen zijn van homonegatief gedrag of discriminatie op grond van seksuele voorkeur.
- Kinderen weten wat ze kunnen doen als zich in hun omgeving situaties voordoen van homonegatief gedrag.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

In het katern Algemene introductie (p. 6) is een korte verantwoording opgenomen over de 'Relatie met kerndoelen': 'Vanaf eind 2012 is het kerndoel 38 aangepast. Seksualiteit en seksuele diversiteit maken nu expliciet onderdeel uit van het kerndoel. Dit betekent dat scholen verplicht zijn om aandacht te besteden aan seksualiteit en seksuele diversiteit. Het thema relaties en seksualiteit valt ook goed te linken met al bestaande kerndoelen op het terrein van Mens en samenleving en Natuur en techniek.'

In het katern Algemene introductie (p. 5) wordt bij het doel van relationele en seksuele vorming gezegd: 'Uiteindelijk draagt dit bij aan een respectvolle samenleving en een veilig en prettig leefklimaat.' En in hoofdstuk 5 Aandachtspunten en randvoorwaarden (p. 13) wordt gewezen op een veilige sfeer in de klas.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

In het katern Algemene introductie (p.11) staat: 'Voordat u start met relationele en seksuele vorming, is het goed om stil te staan bij uw eigen opvattingen, normen en waarden over relaties en seksualiteit. Maar het is ook belangrijk te weten hoe uw collega's over deze onderwerpen denken. Denk aan thema's als homoseksualiteit, seks voor het huwelijk, anticonceptiegebruik'. Bij de bespreking daarvan kan gebruik gemaakt worden van het kopieerblad 'Opvattingen van leerkrachten' (p.22). Uitspraken en doelen op het formulier worden door individuele leerkrachten ingevuld en dienen als gespreksstof.

Ook is een hoofdstuk opgenomen over: 'Reageren op lastige vragen en seksueel gedrag in de klas' (p.19-20)

Bij de lessen is soms een kader opgenomen met 'Tips', bijvoorbeeld hoe u zelf in de klas kunt reageren op doktertje spelen, bepaald taalgebruik.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Seksuele diversiteit komt in algemene zin aan de orde, bijvoorbeeld in katern groep 1 & 2 (p.47) over gezinssamenstellingen: Kun je ook twee papa's (of mama's) hebben? Of bij twee papa's (of mama's) wonen?

Katern groep 3 & 4 (p.50) Wie kent er kinderen met twee papa's/twee mama's?

De specifieke begrippen heteroseksueel, homoseksueel, biseksueel en lesbisch komen goed aan bod. Bijvoorbeeld Katern groep 7 & 8 (p. 81): heteroseksuele relatie: een man en een vrouw hebben verkering en wonen wel of niet bij elkaar. Katern groep 3 & 4 (p 58): hoe noemen we een man en vrouw die verliefd op elkaar zijn? (hetero). Katern groep 1 & 2 (p.50) Een hart voor iemand die ze aardig vinden. 'Kun je als jongen ook een hart geven aan een jongen op wie

je verliefd bent? En als meisje aan een meisje? (de term homoseksueel wordt daarbij nog niet genoemd). In het katern voor groep 3 & 4 worden de termen homo/lesbisch wel besproken (p. 50, 57 en 58). In de katernen voor de hogere groepen komt homoseksualiteit een aantal keren aan de orde. De lessen over 'Verliefd en verkering' besteden er specifiek aandacht aan. Katern groep 7 & 8 (p. 71) naar aanleiding van de aflevering van 'Wat zou jij doen..?' worden vragen gesteld als: Hoe heeft Amber aan haar moeder verteld dat ze lesbisch is?, Wat vinden Amber's vriendinnen ervan dat ze lesbisch is? Katern groep 7 & 8 (p.81): biseksuele relatie: een man heeft soms verkering met een vrouw en soms met een man. Of een vrouw heeft soms verkering met een man en soms met een vrouw.

Transgender en interseksueel komen niet expliciet aan de orde. In katern groep 1 & 2 (p. 25) wordt wel gevraagd: Wat zou er gebeuren als een jongen een jurk zou dragen?

Seksuele rechten worden in diverse lessen aan de orde gesteld, zoals het recht op (prettige en veilige) uiting van seksuele gevoelens of onthouding daarvan en het recht op eigen seksuele identiteit en lichamelijke integriteit en het delen van seksuele gevoelens. Zo wordt in thema 4 (Seksuele weerbaarheid) in groepen 1 tot en met 6 uitgewerkt in twee lessen: Wat voelt fijn en wat niet; Hoe zeg ik nee (in groep 5 & 6: ja of nee). In groep 7 & 8 wordt ingegaan op: Wat is seksueel misbruik en waar vind je hulp? Wat vind jij en wat zou jij doen?

Recht op goede voorlichting over seksualiteit is een belangrijk onderdeel van dit lespakket. Daarbij komen onderwerpen aan de orde als: veranderingen in de puberteit, persoonlijke hygiëne, zelfbevrediging, veilig vrijen en anticonceptie.

Recht op vrije partnerkeuze komt aan de orde in katern groep 7 & 8: les 12: verschillende soorten relaties, trouwen en kinderen. Vragen als: Mogen mensen zelf kiezen met wie ze willen samenwonen of trouwen? (p. 81) en aanvullende vragen voor een multiculturele klas (p. 82) over een gearrangeerd huwelijk en uithuwelijken.

Vrijheid van meningsuiting over seksualiteit en seksuele diversiteit waaronder het mogen uiten van opvattingen over seksualiteit en seksuele diversiteit komt aan bod in katern groep 5 & 6 (p. 32): 'Benadruk dat iedereen recht heeft op een eigen mening en hiervoor uit mag komen. Het is belangrijk naar elkaars mening te luisteren en die te respecteren. Het is namelijk mogelijk dat er meerdere meningen over een onderwerp bestaan en dat je het niet eens bent met de mening van anderen.' Het begrenzen van de vrijheid van meningsuiting wordt niet behandeld.

Er is aandacht voor de verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit. Bijvoorbeeld het verhaal van een islamitisch meisje dat gaat logeren bij een Nederlands meisje en liever niet tegelijk in bad wil met de deur open. Ook de verschillen bij seksuele diversiteit worden belicht in de film 'Wat zou je doen'.

Daarbij wordt ook ingegaan op beïnvloeding van opvattingen en leefwijzen door cultuur, religie, levensbeschouwing, peer group, beelden uit de media. In katern groep 7 & 8 (p.71 en film 'Wat zou je doen') geven kinderen met verschillende culturele en religieuze achtergronden (onder andere vanuit de Islam) hun mening over homoseksualiteit.

Ook is er aandacht voor beïnvloeding door beelden uit de media. Bijvoorbeeld katern groep 7 & 8 les 8: mannen en vrouwen (in de media) Doelstellingen: Kinderen zijn zich ervan bewust dat in de media sekse-stereotype beelden worden bevestigd en uitvergroot. Kinderen zijn zich er van bewust dat de beelden in de media over schoonheidsidealen niet overeenkomen met de realiteit.

Ook het gebruik van social media (Hyves, Facebook, MSN) en internet komt aan de orde in les 9: Internetvrienden.

Algemene wet gelijke behandeling (AWGB) krijgt geen aandacht. Wel het verbod op discriminatie (op grond van hetero- of homoseksuele gerichtheid) en seksuele intimidatie.

Lesdoelen les 10 (groep 7 & 8): Kinderen weten dat in Nederland discriminatie op basis van religie/seksuele oriëntatie/lichamelijke beperking verboden is. Kinderen weten wat de gevolgen zijn van homonegatief gedrag of discriminatie op grond van seksuele voorkeur. In de film 'Wat zou je doen?' wordt benadrukt dat Nederland een vrij land is waarin discriminatie op grond van gaardheid verboden is. Ook in de tips (p. 71) wordt dat benadrukt.

Instanties die hulp kunnen bieden worden behandeld in katern groep 7 & 8, les 13 (p. 85) Wat is seksueel misbruik en waar vind je hulp? 'Geef informatie over de kindertelefoon, vertrouwenspersoon of AMK (Advies- en Meldpunt Kindermishandeling)', 'Herinner kinderen eraan dat ze altijd met jou mogen praten of een andere volwassene die ze vertrouwen.' In de Algemene introductie (p.21) staat informatie over genoemde instanties (telefoonnummers, websites) en nog enkele verwijzingen naar andere relevante websites (RutgersWPF).

Analyseresultaten didactische aspecten

Het zelf op zoek gaan naar informatie maakt deel uit van het materiaal. Bij alle lessen zijn suggesties opgenomen voor prentenboeken en kinderboeken die bij het onderwerp van de les passen. Achter in het katern Algemene introductie zijn bij Meer informatie (p.21) verwijzingen opgenomen naar literatuur, instanties, kindertelefoon en nuttige websites. Maar het is aan de leerkracht om kinderen daar op te attenderen zodat ze zelf op zoek gaan naar informatie.

Het overwinnen van taboes komt aan de orde in de film 'Wat zou je doen' (groep 7 & 8). Hierin wordt aan leerlingen na afloop gevraagd hoe ze nu (na de verhalen van een homoseksuele jongen en een lesbisch meisje) over homo en lesbische mensen denken.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen komt regelmatig in de lessen voor. Zowel gevoelens als meningen. Vooral mondeling bij de kringgesprekken. Bijvoorbeeld: Hoe zou jij je voelen als jij een hart zou krijgen van iemand anders? Verliefd, is dat een leuk gevoel? (Katern groep 1 & 2, p. 50-51) En in de lessen: 'Wat voelt wel fijn en wat niet'.

Bij alle lessen zijn kringgesprekken opgenomen. Bij enkele lessen ook dialogen en discussies. Bijvoorbeeld katern groep 7 & 8 (p. 71). In tweetallen met behulp van een vouwspelletje vragen aan elkaar stellen (bijvoorbeeld Kunnen mensen hun gevoelens veranderen als ze verliefd zijn op iemand van hun eigen geslacht?).

Het hanteren van passend taalgebruik bij het praten over seksuele onderwerpen (bijvoorbeeld afspraken over taalgebruik) komt in het materiaal terug. 'Spreek met de kinderen af hoe het mannelijk geslachtsdeel en het vrouwelijk geslachtsdeel in de klas worden genoemd (piemel en vagina).' (katern groep 1 & 2, p. 25 en in katern groep 3 & 4 als tip genoemd, p. 17). In het katern van groep 5 & 6 wordt een synoniemspel gespeeld waarbij voor verschillende geslachtsdelen wordt ingevuld hoe deze thuis (inclusief andere talen/culturen), op straat en in de klas benoemd worden.

Het zich verplaatsen in anderen is terug te vinden bij rollenspellen (naar aanleiding van situatieschetsen een reactie uitbeelden, één van de situaties gaat over een jongen die bij de voetbaltraining gevoelens krijgt voor een andere jongen) en film (via de digibordapplicatie worden diverse filmpjes aangeboden).

Het respecteren en accepteren van anderen: bij (vrijwel) alle werkvormen wordt het belang van het respecteren en accepteren van anderen benadrukt.

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting is te vinden in katern groep 7 & 8 (naar aanleiding van de film 'Wat zou jij doen' en een vouwspelletje). Hoe zou het voor iemand voelen als mensen hem/haar uitschelden of pesten omdat hij/zij homo of lesbisch is?

Het herkennen en weerleggen van stereotyperingen komt in diverse katernen aan de orde. Katern groep 1 & 2 (p. 26) 'Het doel van deze les is om bepaalde rolgedragingen van elkaar te respecteren en sekstereotype denkbeelden te doorbreken.' Ook in katern groep 3 & 4 (p. 19) en in katern groep 5 & 6 (p. 33) komen stereotype genderrollen aan de orde.

Het bieden van hulp aan kinderen en jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben is te vinden in katern groep 7 & 8 (p. 71) bij de bespreking van homonegatief gedrag en discriminatie staat: 'Maak duidelijk aan kinderen dat ze hier zelf ook iets tegen kunnen doen. Bijvoorbeeld een klasgenoot aanspreken die een ander uitscheldt voor homo. De leerkracht kan hier gedragsregels over opstellen.'

Ook bij de werkvorm e-mails (groep 5 & 6, kopieerblad 11) wordt de hulp van leerlingen gevraagd op een e-mail van een jongen die aangeeft verliefd te zijn op een andere jongen en bang is om uitgelachen of gepest te worden. De leerlingen moeten een reactie schrijven.

Het betrekken van de buitenwereld: In het katern Algemene introductie (p. 15) zijn tips opgenomen om ouders te informeren en te betrekken. Ook bij de werkvormen van de lessen worden de ouders soms betrokken (bijvoorbeeld interview je ouders over je geboorte, vouwspelletje meenemen naar huis en de vragen voorleggen aan de ouders). In de groepskaternen zijn soms suggesties opgenomen om bijvoorbeeld de GGD te betrekken. Het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat in de klas en op school krijgt geen specifieke aandacht.

Po thematische lespakketten: Wonderlijk gemaakt

Algemene gegevens

Auteurs	P.M. van der Gouwe-Dingemans; S. van Gemeren-Gijsbertsen; C.J.B. Ritmeester (red.)
Uitgever	Driestar Educatief
Jaar van uitgave	2013
Doelgroep	BAO 1-8
Samenstelling	Het materiaal bestaat uit een ringband met zes katernen: een algemeen katern en vijf katernen voor specifieke groepen: 1/2, 3/4, 5/6, 7 en 8. Het algemene katern bevat informatie over de Bijbelse en pedagogische visie, de (seksuele) ontwikkeling van kinderen, de lesopbouw en organisatie. De groepskaternen bieden t/m groep 6 materiaal voor zes lessen, voor groep 7 en 8 zeven lessen per katern. De katernen worden ondersteund door PowerPointpresentaties die door middel van een inlog te downloaden zijn. Bij de downloads zijn ook ouderbrieven en werkbladen opgenomen.
Tijdsindicatie	Gemiddeld één uur per les.
Geanalyseerde onderdelen	Alle katernen en alle downloads (via inlog op de methodesite).

Korte omschrijving

Methode seksuele vorming voor groep 1 t/m 8 van het (speciaal) basisonderwijs. De methode is een herziene en uitgebreide vervanging van het eerder verschenen lespakket voor groep 7/8. De methode beoogt leerlingen op een zuivere en normale manier met leeftijdgenoten over seksuele vorming te leren praten. Uitgangspunt is een Christelijke levensvisie.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

De methode is gebaseerd op de volgende zeven uitgangspunten:

1. De prachtige manier waarop God mensen geschapen heeft, wekt tot verwondering.
2. Vanuit de Bijbel zien we seksualiteit als gave van God binnen een duurzame huwelijksrelatie van man en vrouw.
3. Seksuele ontwikkeling is onderdeel van de lichamelijke groei en totale ontwikkeling van kinderen en is daarom een vanzelfsprekend onderwerp.
4. Begeleiding bij ontluikende seksualiteit vergt bijzondere aandacht en zorgvuldigheid, omdat ook emotionele aspecten een grote rol spelen.
5. Zelfvertrouwen, vertrouwen in anderen en weerbaar gedrag liggen aan de basis van gezonde relaties en seksualiteitsbeleving.
6. Kinderen moet weerbaarheid geleerd worden om juist te kunnen handelen in bedreigende situaties.
7. Het is nodig tegengeluid te bieden tegen het moderne denken over seksualiteit en seksuele diversiteit.

Ten aanzien van uitgangspunt 7 wordt in het algemene katern gesteld: ' Seksualiteit wordt over het algemeen losgekoppeld van liefde, en van het huwelijk, van duurzame relaties in liefde en trouw. Seksualiteit en praten over seksualiteit is geen taboe meer en van die openheid moeten wij als opvoeders ook gebruik maken om onze kinderen en leerlingen vroeg toe te rusten met verwondering, vertrouwen en weerbaarheid'. En: 'Ook rondom seksuele diversiteit is de acceptatie in onze samenleving sterk veranderd. De diversiteit in seksuele gerichtheid en het seksuele gedrag dat daarbij hoort, wordt steeds meer breed geaccepteerd en gepropageerd. In Nederland kunnen homohuwelijken worden gesloten. In de samenleving en ook door christenen

wordt verschillend gedacht over de acceptatie van homoseksualiteit. Wat betreft het respectvol omgaan met elkaar en het accepteren van mensen met een andere gerichtheid, hebben christenen in elk geval een belangrijke rol. We moeten voorkomen dat jongeren en volwassenen zich afgewezen of gestigmatiseerd voelen vanwege hun gerichtheid.' (Algemeen katern, p.9). In het katern van groep 8, les 6 'Anders zijn' wordt daarbij de volgende 'kanttekening' geplaatst: 'Er wordt door christenen vaak verschil gemaakt tussen de homofiele medemens en de homoseksuele praktijk. De medemens mag niet veroordeeld worden, maar moet juist volledig aanvaard en gerespecteerd worden. De homoseksuele (en biseksuele) praktijk zoals deze in onze moderne samenleving wordt geaccepteerd, is voor veel Bijbelgetrouwe christenen echter niet acceptabel.' (Katern groep 8, p. 33).

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Algemeen katern p. 20: 'De lessen uit deze methode sluiten goed aan op de kerndoelen wat betreft brede vorming en oriëntatie op jezelf en de wereld'. 'Concreet sluiten de lessen van de methode aan op de kerndoelen 34, 35, 37, 38 en 41.' Bij kerndoel 38 is ook de toevoeging opgenomen: ...en leren ze respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit. Daarbij wordt aangetekend dat dit aan bod komt 'vanuit de christelijke normen en waarden en in vergelijking met andere in de maatschappij geldende normen en waarden.'

In het Algemeen katern p. 22 wordt een voorbereidingstraject geschetst dat vooraf gaat aan het gebruik van een methode seksuele vorming. Daarbij wordt ingegaan op de betrokkenheid van het schoolteam, de leerkracht, het bestuur en de ouders.

Er worden echter geen suggesties gegeven om seksuele diversiteit op te nemen in het schoolbeleid.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er worden geen aanwijzingen gegeven voor het gedrag van leerkrachten. Wel worden onder het kopje 'Taak van de opvoeders' enkele aspecten benoemd die voor leerkrachten relevant zijn bij seksuele vorming. Bij groep 5 en 6 wordt genoemd: 'Verliefdheid en vriendschap bespreken, ook homoseksualiteit als deze aan de orde komt.' En: 'Grapjes over homoseksualiteit moeten niet getolereerd worden. Wel bieden die gelegenheden voor gesprek.'

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Seksuele diversiteit komt in algemene zin aan de orde in groep 8, les 6 'Anders zijn', p. 33-38. Het accent ligt daarbij op homoseksualiteit.

Heteroseksueel wordt door de methode als norm gezien. Doelstelling Groep 7, Les 3, p. 18: 'Leerlingen weten dat seksualiteit voorbehouden is aan man en vrouw, in de duurzame relatie van een huwelijk in liefde en trouw'.

Homoseksueel wordt in groep 8, les 6 'Anders zijn', behandeld p. 33-38. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen homofilie ('Houden van iemand van hetzelfde geslacht') en homoseksualiteit ('Wanneer mensen deze homofiele gevoelens in praktijk brengen en een relatie beginnen, samen gaan wonen of gaan trouwen met elkaar').

De termen lesbisch, biseksueel, holebi en transgender (in het materiaal aangeduid als transseksualiteit) worden alleen benoemd. Daarbij wordt 'transseksualiteit' aangeduid als 'Eigenlijk hebben deze mensen een identiteitsstoornis: ze zijn een man, maar voelen zich eigenlijk een vrouw en willen ook een vrouw zijn of worden. Of andersom'.

Seksuele rechten: het recht op (prettige en veilige) uiting van seksuele gevoelens of onthouding daarvan wordt niet als 'recht' in de methode benoemd, maar er wordt in de methode op gewezen dat 'seksuele ontwikkeling een onderdeel is van de lichamelijke groei en totale ontwikkeling van kinderen en daarom een vanzelfsprekend onderwerp is'. In groep 7, les 1, p. 7

worden daarover de volgende afspraken gemaakt: 'We praten over zaken die bij onszelf horen en dat is heel normaal. Net als bij andere lessen geldt hier ook: als we dingen over onszelf vertellen, houden we ze ook in de klas en vertellen het niet door. Zijn jullie het daarmee eens?' Het recht op eigen seksuele identiteit en lichamelijke integriteit krijgt aandacht maar wordt niet expliciet als 'recht' in de methode benoemd. Alleen lichamelijke integriteit komt indirect aan de orde in groep 7, les 6 'Niet alles is normaal' (over seksueel misbruik). Doelstelling: Leerlingen worden zich bewust van hun persoonlijkheidsgrenzen en leren omgaan met ja- en neegevoelens.

De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit wordt niet specifiek behandeld met de leerlingen maar wel telkens bij de achtergrondinformatie benoemd: 'Er wordt over seksuele diversiteit verschillend gedacht, ook binnen christelijk Nederland'.

Ten aanzien van de beïnvloeding van opvattingen en leefwijzen door cultuur, religie, levensbeschouwing, peer group, beelden uit de media kan worden gesteld dat de methode een voorbeeld is van beïnvloeding van opvattingen en leefwijzen door religie. Er wordt in de methode ingegaan op beelden uit de media in groep 8, les 7 (Maatschappelijke trends). In deze les wordt vooral ingegaan op niet-Bijbels denken over seksualiteit en verleidingen (zoals bloot in reclames, tijdschriften en op internet). Bij een inventarisatie van voorbeelden wordt ook genoemd: 'Homohuwelijk: de mens maakt wetten die tegen het Woord van God ingaan'.

AWGB (Algemene Wet Gelijke Behandeling) krijgt niet woordelijk, maar wel indirect aandacht bij een kringgesprek waarin leerlingen hun mening mogen geven naar aanleiding van een aantal onderwerpen/krantenkoppen. Hier wordt de volgende samenvatting/conclusie gegeven: 'In onze maatschappij is homoseksualiteit een door de wet geaccepteerd verschijnsel en aan de ander kant is er toch veel commotie over. Homo's zijn vaak het slachtoffer van geweld en het mikpunt van spot of agressie. Wij geloven dat God het huwelijk en seksualiteit heeft bestemd voor man en vrouw. Zo heeft God het bedoeld aan het begin van de Bijbel, en zo zegt Jezus het later precies hetzelfde (Mat 19:3-9). Wel weten we dat er veel gebrokenheid is. We moeten, net als de Heere Jezus, alle mensen accepteren en liefhebben, maar we hoeven niet alle gedrag te accepteren'. (Groep 8, les 6, p. 35)

Verbod op discriminatie (op grond van hetero- of homoseksuele gerichtheid) en seksuele intimidatie: zie hierboven.

Betreffende de *instanties* die hulp kunnen bieden wordt er verwezen naar de vertrouwenspersoon op school (Groep 3, les 3, p. 16 en Groep 6, les 3, p. 32). En naar de stichting Chris (www.chris.nl) (Groep 6, les 3 p. 33 en Groep 8, les 3, p. 24). Als doelstelling wordt geformuleerd: 'Leerlingen leren welke professionele hulpverleners ze om hulp kunnen vragen.' Dit wordt alleen gekoppeld aan seksueel misbruik en seksuele weerbaarheid en niet aan problemen die leerlingen kunnen ondervinden bij vragen over hun eigen seksuele identiteit en/of discriminatie en uitsluiting.

Analyseresultaten didactische aspecten

Het zelf op zoek gaan naar informatie krijgt aandacht in groep 6, les 3, p. 33: Maken van een hulpweb: op internet kan aanvullende informatie over stichting Chris worden opgezocht. Verdere verwijzingen die in deze methode zijn opgenomen hebben meestal betrekking op teksten uit de Bijbel.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen komt vanaf groep 1 aan de orde. De doelstelling luidt: Leerlingen leren hun gevoelens te uiten. Zowel mondeling als schriftelijk. In groep 8 (les 2, p. 18) vinden we bijvoorbeeld: 'Schrijf alles wat je bezighoudt op en doe het briefje in de vragenbus'. En (groep 8, les 6, p. 35) gaan leerlingen naar aanleiding van krantenkoppen in viertallen een mening vormen en kort en duidelijk opschrijven.

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken vinden we terug bij groep 8, les 6, p. 35 bij een gesprek in kleine groep gevolgd door kringgesprek.

Het hanteren van passend taalgebruik bij het praten over seksuele onderwerpen komt aan bod in groep 3, les 1, p. 8: 'De leerlingen mogen woorden die ze voor de geslachtsdelen kennen uitspreken. Meteen wordt er besproken welke woorden 'oké' zijn en welke woorden raar, vies, schuin of krenkend zijn. De afspraak wordt gemaakt dat die woorden niet meer worden gebruikt.' Ook in groep 7, les 7, p.40 wordt ingegaan op schuttingtaal en schuine moppen. Het zich verplaatsen in anderen komt enigszins voor als spelactiviteiten (poppenspel en rollenspel), maar deze activiteiten zijn er niet op gericht om zich in anderen te verplaatsen maar als 'creatieve verwerking'.

Het respecteren en accepteren van anderen vinden we terug in navolging van de doelstelling: 'We gaan respectvol met elkaar om'. Het accent ligt daarbij ook meer op het respecteren dan op het accepteren van anderen. (Groep 7, les 7: Respect voor elkaar).

Het bieden van hulp aan kinderen en jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben wordt alleen genoemd (Groep 8, les 6, p. 36) onder het kopje 'Hulp en steun'. Hier staat: 'Ga met elkaar na hoe Sander geholpen is (praten, luisteren, troosten, huilen, bidden et cetera). Onthoud dat goed voor als er mensen met homofiele gevoelens in jouw omgeving zijn'. De hulp richt zich dus niet op het opkomen voor jongeren die ten gevolge van hun anders zijn met discriminatie en uitsluiting te maken hebben maar op het homofiel zijn op zich.

Ten aanzien van het betrekken van de buitenwereld hebben we voorbeeldbrieven voor ouders aangetroffen en een verwijzing naar de stichting Chris. Ook is er een speciaal 'Ouderinformatieboekje' te bestellen

4.3 Analyseresultaten reguliere methoden voortgezet onderwijs

Tabel 3a. *Analyseresultaten methoden vo: inhoudelijke aspecten*

Methoden	Biologie voor jou (biologie)	Explora (biologie- verzorging)	Ik wil jou! (catechese)	Wijs worden (filosofie, levens- beschouwing en burgerschap)
3.1 Seksuele diversiteit				
seksuele diversiteit	+	+	+	+
heteroseksueel	+	+	+	+
homoseksueel	+	+	+	+
lesbisch	+	+	+	+/-
biseksueel	+	+	+/-	+/-
transgender	-	+	-	+/-
interseksueel	-	-	-	-
3.2 Seksuele rechten				
seksuele gevoelens of onthouding daarvan	-	-	-	+/-
seksuele identiteit en lichamelijke integriteit	-	+/-	+/-	+
voorlichting over seksualiteit	-	-	-	-
vrije partnerkeuze	-	-	-	+
3.3 Vrijheid van meningsuiting				
t.a.v. seksualiteit en seksuele diversiteit	-	-	-	-
begrenzen van vrijheid van meningsuiting	-	-	-	-
3.4 Verscheidenheid opvattingen				
opvattingen en leefwijzen	+	+/-	+	+
beïnvloeding (cultuur, religie, media etc.)	-	+/-	+/-	+
3.5 Algemene wet gelijke behandeling				
AWGB	-	-	-	+/-
verbod op discriminatie/seksuele intimidatie	-	-	-	+
3.6 Instanties				
instanties die hulp kunnen bieden	+/-	+/-	-	-

Tabel 3b. *Analyseresultaten methoden vo: didactische aspecten*

Methoden	Biologie voor jou (biologie)	Explora (biologie- verzorging)	Ik wil jou! (catechese)	Wijs worden (filosofie, levens- beschouwing en burgerschap)
op zoek gaan naar informatie	-	+	-	+/-
overwinnen van taboes	-	-	-	-
het uiten van eigen gevoelens en meningen	-	+	+	+
groeps- en klassengesprekken	-	+	+	+
passend taalgebruik	-	-	-	-
het zich verplaatsen in anderen	+/-	+	+	+/-
het respecteren en accepteren van anderen	-	-	+	+
herkennen/afwijzen van discriminatie en uitsluiting	-	+/-	+	+
herkennen en weerleggen van stereotyperingen	-	+	+/-	-
het bieden van hulp	-	-	-	+/-
het ondernemen van actie	-	-	-	-
het betrekken van de buitenwereld	-	-	-	-

Vo reguliere methoden: Biologie voor jou, biologie voor de onderbouw

Algemene gegevens

Uitgever	Malmberg BV
Jaar van uitgave	2007-2011 (6 ^e editie)
Doelgroep	vo-onderbouw
Geanalyseerde onderdelen	handboek 1b en werkboek 1b van de edities vmbo-kgt, vmbo-t/havo, havo/vwo.

Korte omschrijving

Methode biologie voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De zeven hoofdthema's die voor de onderbouw in iedere editie aan bod komen zijn: Thema 1: Wat is biologie; Thema 2: Planten; Thema 3: Organen en cellen; Thema 4: Ordening; Thema 5: Stevigheid en beweging; Thema 6: Voortplanting; Thema 7: Bloemen, vruchten, zaden.

Het thema 'Voortplanting (editie vmbo-t/havo en havo/vwo opgebouwd uit een achttal paragrafen: 1. Primaire en secundaire geslachtskenmerken ('je verandert' in de havo/vwo-editie) 2. Het voortplantingstelsel van een man 3. Het voortplantingstelsel van een vrouw 4. Menstruatie 5. Seksualiteit 6. Geboorteregeling 7. Zwangerschap en geboorte 8. Seksueel overdraagbare aandoeningen. In de editie vmbo-kgt ontbreekt het thema 'zwangerschap en geboorte'. De andere paragrafen komen overeen.

Van deze paragrafen zou paragraaf vijf ('Seksualiteit') aanknopingspunten kunnen bevatten voor seksuele diversiteit. De teksten en afbeeldingen binnen deze paragraaf komen voor alle drie edities overeen.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

De methode Biologie voor Jou biedt een doorgaande leerlijn voor het vak biologie in de onderbouw, vmbo bovenbouw en de tweede fase. BVJ is zo opgezet dat leerlingen zelfstandig met de thema's aan de slag kunnen. Het boek is grotendeels zelf instruerend. Wel kan een docent ervoor kiezen om bepaalde gedeelten klassikaal door te nemen. De methode hanteert het 'basis-herhalings- en verrijkingsmodel waarbij de thema's (zie onderdeel 'Korte beschrijving) voor de leerlingen verdeeld worden in:

- basisstof;
- extra basisstof;
- samenvatting;
- diagnostische toets;
- verrijkingsstof.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en in het schoolbeleid zijn niet gevonden.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Binnen de paragraaf over seksualiteit wordt ingegaan op seksuele diversiteit. Er is een tekst opgenomen over seksuele voorkeuren. De begrippen heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch en biseksueel worden uitgelegd en met plaatjes ondersteund. Er is geen aandacht voor transgender en interseksueel.

De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen krijgt alleen aandacht in een opdracht rondom het onderwerp 'verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen'. Er wordt in het materiaal geen relatie gelegd met beïnvloeding door cultuur, levensbeschouwing, media of peer group.

Lesinhouden waar de Algemene wet gelijke behandeling aan de orde komt zijn niet gevonden. Ook wordt niet ingegaan op de onderwerpen binnen seksuele rechten en vrijheid van meningsuiting.

Wel wordt verwezen naar instanties die zich bezighouden met seksueel geweld. Hierbij wordt melding gemaakt van de website www.interapy.nl waar jongeren gratis online hulp kunnen krijgen.

Overige opmerkingen: In Biologie voor jou in de bovenbouw vmbo (niet geanalyseerd) komen in het thema 'voortplanting en ontwikkeling' van leerboek 3a de termen heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch en biseksueel opnieuw aan bod. Hier wordt gesteld dat er nog veel mensen zijn die negatief op homoseksualiteit reageren. In sommige landen is het zelfs gevaarlijk om openlijk voor je homoseksualiteit uit te komen.

Analyseresultaten didactische aspecten

De aandacht voor vaardigheden en houdingen in het materiaal is zeer beperkt. Er staat wel een opdracht in het werkboek waarin leerlingen worden uitgenodigd zich te verplaatsen in anderen. En dan specifiek in de opvattingen van voor- en tegenstanders rondom homoseksualiteit. De vraag is: 'Iemand kan er tegen/voor zijn dat homoseksuelen openlijk voor hun homoseksualiteit uitkomen, omdat.....'

Overige opmerking: In het werkboek van Biologie voor jou in de bovenbouw vmbo (niet geanalyseerd) moeten leerlingen vijf uitspraken over homoseksualiteit doorlezen. Ze kiezen vervolgens een uitspraak waar ze het meest en minst mee eens zijn.

Vo reguliere methoden: Explora, biologie en verzorging

Algemene gegevens

Uitgever	Noordhoff uitgevers VO
Jaar van uitgave	2012 (2e editie)
Doelgroep	Vo onderbouw (leerjaar 1 en 2 van vmbo-bkgt en havo/vwo)
Samenstelling	vmbo-b: leerwerkboeken met online materiaal vmbo-kgt en havo/vwo: leerboeken en activiteitenboeken met online materiaal.
Geanalyseerde onderdelen	In leerjaar 1 is geen thema te vinden waar 'seksuele diversiteit' aan bod komt. Leerjaar 2 van vmbo-b; vmbo-kgt en havo/vwo heeft twee thema's waar dit wel het geval zou kunnen zijn. Van thema 'Je verandert' en thema 8 'Voortplanting' zijn de leer(werk)boeken en activiteitenboeken van de twee vmbo-edities en de havo/vwo geanalyseerd.

Korte omschrijving

Explora, biologie-verzorging is een methode voor het combinatievak biologie-verzorging voor het leergebied mens en natuur. Het bestaat voor vmbo-b leerlingen uit leerwerkboeken met online materiaal en voor vmbo-kgt en h/v leerlingen uit leerboeken en activiteitenboeken met online materiaal. De leerstof is opgebouwd uit zes thematische hoofdstukken per leerboek. Deze thema's sluiten aan bij de belevingswereld van de leerlingen en hebben een vaste opbouw. Er zijn vijf paragrafen voor verwerking van de leerstof; twee Do-its die actief leren stimuleren; samenvattingen en diagnostische toetsen; een paragraaf 'Extra' voor tempodifferentiatie en een paragraaf 'Verdieping' voor niveaudifferentiatie.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

Explora biedt integratie voor de vakken biologie en verzorging en stimuleert actief leergedrag van leerlingen door bijvoorbeeld de Do-its.

Voor de analyse is alleen gebruik gemaakt van het leerlingmateriaal. Geen handleidingen ter beschikking voor analyse.

Overige opmerkingen: In relatie tot 'Seksuele Diversiteit' komen de teksten, de illustraties en opdrachten binnen het thema 'Je verandert' in grote lijnen tussen de verschillende edities overeen. Seksuele diversiteit wordt binnen het thema 'Voortplanting' niet behandeld. Explora kent naast deze vakkencombinatie (biologie-verzorging) nog twee andere varianten: biologie-nask en biologie-techniek.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en in het schoolbeleid zijn niet gevonden (geen handleiding ter beschikking).

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden (geen handleiding ter beschikking).

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Seksuele diversiteit komt in algemene zin aan de orde, bijvoorbeeld in een serie pictogrammen van verschillende liefdesrelaties. De termen heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch, biseksueel en transgender worden kort toegelicht. Uitvoerigere aandacht is er voor homoseksualiteit en transgender, transseksualiteit genoemd.

Seksuele rechten worden summier aangekaart met de zin 'ieder mens heeft evenveel recht om dat te voelen wat hij voelt. Ook verliefdheid.'

De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen komt aan bod in het verdiepingsdeel van vmbo-b. In de tekst staat hier de vraag: Wat zijn jouw seksuele waarden en normen? Daarbij wordt ook aangegeven dat mensen vanuit hun geloof homoseksuele gevoelens verkeerd vinden.

Verwijzing naar instanties is beperkt. Slechts in een extra onderdeel over transseksualiteit is een verwijzing opgenomen.

Vrijheid van meningsuiting komt niet aan bod, evenals de 'Algemene wet gelijke behandeling'.

Analyseresultaten didactische aspecten

Het zelf (op basis van nieuwsgierigheid) op zoek gaan naar informatie komt aan de orde in de opdracht: Zoek op het internet twee websites waar een lesbisch meisje (Eva) terecht kan met haar vragen over seksualiteit en geloof. In de kgt-editie staat dat voor informatie over transseksualiteit leerlingen kunnen kijken op de website van de transgender vereniging.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen (mondeling en/of schriftelijk) is te vinden in een opdracht waarbij leerling moet aangeven hoe hij/zij reageert bij zoenende stelletjes op het schoolplein. Drie plaatjes van jongen/meisje; jongen/jongen; meisje/meisje. Er worden vier reacties gegeven over deze relaties waar de leerling uit moet kiezen.

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken vinden we terug in groeps gesprekjes over vooroordelen.

Het zich verplaatsen in anderen krijgt aandacht in een opdracht waarbij leerlingen aangeven wat ze denken wat het beste is. Een meisje is verliefd op een ander meisje. Wat moet Eva doen: wel of niet uitkomen voor haar gevoelens?

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting zit alleen in het extra onderdeel over transgender. Hier komt aan de orde dat transseksuelen te maken krijgen met opmerkingen, agressiviteit of discriminatie.

Het herkennen en weerleggen van stereotyperingen speelt een rol bij een onderzoekje over vooroordelen vanuit de volgende drie stellingen:

1. Je kunt aan iemand zien of hij/zij homoseksueel is.
2. Als je met een homoseksueel persoon omgaat, kun je zelf ook homo worden.
3. Onzekere pubers lopen een grotere kans om homoseksueel te worden.

In een groepje praten leerlingen of ze het eens zijn met de stellingen of niet.

In de havo/vwo editie is er een 'Extra opdracht'. Vooroordelen over heteroseksuelen, homoseksuelen, transseksuelen en travestieten worden hierbij besproken.

Activiteiten rondom overwinnen van taboes, hanteren van passend taalgebruik, bieden van hulp aan jongeren, ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat, betrekken van de buitenwereld zijn niet gevonden.

Vo reguliere methoden: IK wil jou! catechesemethode identiteit & seksualiteit

Algemene gegevens

Uitgever	Praktijkcentrum voor onderzoek en dienstverlening in de kerken
Jaar van uitgave	2011
Doelgroep	Leerjaar 3 en 4 van vmbo- bkg en havo/vwo
Samenstelling	Voor de jongere is een werkboek beschikbaar, voor de catecheet/docent per thema een downloadbare handleiding (gratis)
Tijdsindicatie	45 minuten per les.
Geanalyseerde onderdelen	Handleiding inleiding ; handleiding thema 5 (anders) ; werkboek. Website met achtergrondinformatie: In gesprek over seks

Korte omschrijving

'IK wil jou!' is een catechesemethode (invalshoek vanuit de gereformeerde kerk) over identiteit en seksualiteit voor jongeren van 14 -17 jaar. In het materiaal worden acht thema's aangeboden: twee basisthema's waarmee wordt begonnen en zes keuzethema's, die de jongeren in overleg met de catecheet of docent kiezen. De thema's zijn:

- thema 1: Je bent beeld van God, dat is je identiteit;
- thema 2: Het mooie van seksualiteit;
- thema 3: Verkering en grenzen stellen in je relatie;
- thema 4: Trouwen of samenwonen?;
- thema 5: Homo en nu?;
- thema 6: Zwanger en dan?;
- thema 7: Seks als vernielende macht;
- thema 8: Trouw.

Thema 5 kent de volgende opzet: start van het gesprek, leestekst, en de Bijbel dan?, aan het werk in de groep, evaluatie en link naar thuis.. Naast gesprekken in de groep over homoseksualiteit worden specifieke Bijbelteksten gebruikt. Deze zijn in het werkboek opgenomen en dienen om aan de hand van vragen een gesprek op gang te brengen rondom homoseksualiteit en de Bijbel.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

De methode is geschreven voor gebruik tijdens catechese om een gesprek over seks aan te gaan. Als het gaat om seksualiteit is de Bijbel de leidraad.

Het thema 'Anders' (homo en nu...?) heeft drie doelstellingen. Leerlingen kunnen:

1. een aantal belangrijke Bijbelteksten noemen die iets vertellen over homoseksualiteit;
2. begrijpen dat homo-zijn een lastige opgave is in het leven;
3. respectvol spreken over en met homo's.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Docenten kunnen IK wil jou! inzetten binnen de vakken godsdienst, biologie of maatschappijleer.

Er worden geen suggesties gedaan voor opname in het schoolbeleid.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Seksuele diversiteit komt aan de orde. Seksuele voorkeur hoort bij je identiteit en kan tussen mensen verschillende vormen hebben (man/vrouw, man/man en vrouw/vrouw) De termen heteroseksueel, homoseksueel en lesbisch worden in teksten toegelicht. In het materiaal wordt vooral de algemene term homoseksueel gebruikt. De term biseksueel wordt kort uitgelegd en komt verder niet meer aan bod. Transgender en interseksueel komen niet aan de orde.

Van de seksuele rechten komt het recht op eigen seksuele identiteit en lichamelijke integriteit aan bod: mensen bepalen zelf met wie en hoe zij hun seksuele gevoelens delen, mits er geen sprake is van dwang en/ of discriminatie. In de leestekst over homoseksualiteit staat: 'In Nederland doet de overheid alles aan om homo's en lesbiennes een gelijke plaats te bieden in de maatschappij. Voorbeeld: het openstellen van het huwelijk voor mensen van hetzelfde geslacht.

Inzicht in de verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit komt aan bod in de handleiding bij het thema 'Anders'. Hier worden een aantal visies op homoseksualiteit gegeven vanuit de (gereformeerde) kerk. Zoals 'homoseksualiteit is een ziekte of stoornis'. Je kunt ervan genezen door therapie en gebed. Een andere visie: 'homoseksualiteit en heteroseksualiteit zijn allebei manieren in de schepping van de mens als seksueel wezen'.

Leerinhouden over vrijheid van meningsuiting; Algemene wet gelijke behandeling en instanties die hulp kunnen bieden zijn niet aangetroffen.

Analyseresultaten didactische aspecten

De methode of het lespakket bevat activiteiten die uitnodigen tot of zijn er aanwijzingen voor: Het uiten van eigen gevoelens en meningen (mondeling en/of schriftelijk): in de leestekst is een vraag opgenomen: Je beste vriend(in) blijkt homo te zijn. Slaap je in de vakantie nog bij elkaar in hetzelfde tentje? Of: Als ik een homo zie (ook op tv) dan denk ik:.... Binnen het thema is ook de relatie naar thuissituaties opgenomen zoals: Zijn er homo's in de familie? Hoe was het toen ze daarvoor uitkwamen?

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken: een les begint met een gesprek vanuit vragen als: Iemand zegt: 'Vieze homo'. In welke situaties wordt dit scheldwoord gebruikt? Ken je homo's? Hoe zou dat voor hen zijn?

Daarnaast dienen een aantal Bijbelteksten om te praten over homoseksualiteit en de Bijbel. Het zich verplaatsen in anderen: een van de doelstellingen bij dit thema is het begrijpen dat homo-zijn een lastige opgave in het leven is. Het inleven in mensen die uitgescholden worden komt hierbij aan bod.

Het respecteren en accepteren van anderen: een van de doelstellingen bij dit thema is het respectvol over en met homo's spreken. Het woord 'aanvaarding' komt in het werkboek veelvuldig aan de orde. Aanvaarding wordt uitgelegd als het ruimte voor elkaar maken. Respectvol over homo's spreken. In de evaluatie wordt hier op teruggekomen. Wat heb je geleerd van respectvol spreken over homo's?

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting: de les start met een gesprek over het uitschelden met de woorden vieze homo. De inleefopdracht stelt het inleven als er gescholden wordt aan de orde. Vanuit de discriminerende opmerking 'vieze homo' gaan leerlingen aan de slag met een situatie die pijn doet. Troost, respect en aanvaarding zijn aspecten die in het gesprek een centrale rol spelen.

Activiteiten rondom zelf op zoek gaan naar informatie, overwinnen van taboes, hanteren van passend taalgebruik, bieden van hulp aan jongeren, ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat, betrekken van de buitenwereld zijn niet gevonden.

Vo reguliere methoden: Wijs Worden

Algemene gegevens

Uitgever	Damon BV Uitgeverij
Jaar van uitgave	2012-2013 (2e editie)
Doelgroep	HV 1-3
Samenstelling	Per leerjaar bestaat de methode uit een leerboek, een werkboek en een docentenboek, aangevuld met een website. www.damon.nl/wijsworden
Geanalyseerde onderdelen	Alle materialen van leerjaar 2 (leerboek, werkboek, docentenboek, website). Daarbinnen vooral hoofdstuk 2: Seksualiteit

Korte omschrijving

Methode filosofie, levensbeschouwing en burgerschap voor de onderbouw van havo en havo. De methode is inzetbaar binnen vakken waar 'verantwoordelijk handelen' een belangrijk thema vormt. Deel 2 van de methode bestaat uit zes hoofdstukken: taal, seksualiteit, humanisme, straf, evolutie en schepping, oosterse wijsheid, hindoeïsme en boeddhisme. Het didactisch zwaartepunt ligt zowel op zelfwerkzaamheid als op zelf leren ontdekken. Inhoudelijk ligt het zwaartepunt van de methode op verantwoordelijkheid, burgerschap en ethiek. In leerboek deel 1 komt binnen hoofdstuk 4 'Hoofdwaarden in onze maatschappij' (vrijheid, gelijkheid, democratie, tolerantie) homoseksualiteit eveneens aan de orde. Onderdrukking, gelijkheid, discriminatie en tolerantie zijn daarbij begrippen die in relatie tot homoseksualiteit aandacht krijgen. Dit deel van de methode is verder niet in de analyses meegenomen.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit.

Wijs Worden heeft aandacht voor zowel cognitieve als voor affectieve doelen. De algemene doelstellingen (H2,5) richten zich op levensbeschouwing, filosofie, ethiek en burgerschap. Het hoofdstuk seksualiteit 'wil leerlingen confronteren met het verschijnsel seksualiteit binnen het perspectief van de hoofdwaarden vrijheid en gelijkheid'. De tien leerdoelen voor dit hoofdstuk worden in termen van leerlinggedrag geformuleerd. (H2,36). Daarbij zijn vooral leerdoel 9 en 10 relevant voor dit onderwerp:

- De leerlingen kunnen een verantwoord standpunt innemen ten aanzien van het vraagstuk van seksualiteit en individuele vrijheid.
- De leerlingen kunnen aan de hand van voorbeelden duidelijk maken wat in onze samenleving de hoofdwaarde van gelijkheid betekent met betrekking tot seksualiteit.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

'Wijs Worden' is inzetbaar binnen vakken waar reflectie over verantwoordelijk denken en handelen een centraal thema vormt. Daarbij valt met name te denken aan vakken als filosofie, levensbeschouwing en godsdienst.'

Er worden geen suggesties gedaan voor opname in het schoolbeleid.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Er zijn geen aanwijzingen gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Seksuele diversiteit komt in meer of mindere mate aan bod. De begrippen heteroseksueel en homoseksueel worden gebruikt in teksten en opdrachten en staan in de begrippenlijst, maar de term lesbisch wordt weer niet letterlijk gebruikt. Er is een krantenbericht over Marokkaanse homoseksuelen en een foto van twee verliefde meisjes. Zowel biseksueel als transgender staan in begrippenlijst. Beide termen moeten alleen bij één opdracht in een zin ingevuld worden. Interseksueel komt niet voor.

Wat betreft seksuele rechten komt het recht op uiting van seksuele gevoelens of onthouding daarvan komt slechts indirect aan bod, het recht op voorlichting helemaal niet. Wel wordt ingegaan op het recht op seksuele identiteit en lichamelijke integriteit en het recht op vrije partnerkeuze.

Hoewel er wel aandacht is voor vrijheid, wordt niet ingegaan op vrijheid van meningsuiting ten aanzien van seksualiteit of seksuele diversiteit of het begrenzen van die vrijheid.

De methode besteedt veel aandacht aan de verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele identiteit. Er wordt daarbij een relatie gelegd met zowel de begrippen autonomie en heteronomie als met verschillende levensbeschouwelijke stromingen. Ook de beïnvloeding van opvattingen en leefwijzen door cultuur, religie, levensbeschouwing, peer group en beelden uit de media is uitvoerig uitgewerkt.

De Algemene Wet Gelijke Behandeling krijgt geen aandacht, maar artikel 1 wel. Daarbij wordt ook ingegaan op het verbod op discriminatie en intimidatie. Dit gebeurt aan de hand van de tekst dat je in Nederland niet onderdrukt of gediscrimineerd mag worden. Verder is er een ingezonden brief over seksuele intimatie binnen de relatie meisje-jongen. En er is een verdiepingsopdracht met een krantenbericht over een boycot als protest tegen discriminatie van homoseksuelen in Rusland

Instanties die hulp kunnen bieden worden niet genoemd in de methode.

Analyseresultaten didactische aspecten

De vaardigheid 'uitleggen van gevoelens en meningen' komt voor, maar vooral schriftelijk en vooral gericht op meningen en niet op gevoelens.

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken komt voor in de vorm van het filosofisch gesprek en debat.

Respecteren en accepteren van anderen evenals herkennen en afwijzen van discriminatie en het zich verplaatsen in anderen is impliciet in het materiaal verweven.

Weinig tot geen aandacht is er voor de aspecten: zelf informatie opzoeken, afspraken maken over passend taalgebruik, herkennen en weerleggen van stereotypen, hulp bieden aan jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben, actie ondernemen voor een veilig klimaat en het betrekken van de buitenwereld.

4.4 Analyseresultaten thematische lespakketten voortgezet onderwijs

Tabel 4a Analyseresultaten thematische lespakketten vo: inhoudelijke aspecten

Thematische lespakketten	Echte liefde	Lang leve de liefde	Respect2 give=2get	Ruben les	What's up
3.1 Seksuele diversiteit					
seksuele diversiteit	+	+	+/-	+/-	+
heteroseksueel	+	+	+/-	+/-	+
homoseksueel	+	+	+	+	+
lesbisch	+	+	+/-	+/-	+
biseksueel	+	+	+/-	+/-	+
transgender	+	+	-	+/-	+
interseksueel	-	-	-	-	-
3.2 Seksuele rechten					
seksuele gevoelens of onthouding daarvan	-	+	-	-	-
seksuele identiteit en lichamelijke integriteit	-	+	+	-	-
voorlichting over seksualiteit	-	+	-	-	-
vrije partnerkeuze	-	+/-	-	-	-
3.3 Vrijheid van meningsuiting					
t.a.v. seksualiteit en seksuele diversiteit	-	+/-	-	-	-
begrenzen van vrijheid van meningsuiting	-	+/-	+/-	-	-
3.4 Verscheidenheid opvattingen					
opvattingen en leefwijzen	+	+	+/-	-	+
beïnvloeding (cultuur, religie, media etc.)	-	+	-	-	-
3.5 Algemene wet gelijke behandeling					
AWGB	-	-	-	-	-
verbod op discriminatie/seksuele intimidatie	+/-	+	-	-	-
3.6 Instanties					
instanties die hulp kunnen bieden	+/-	+	-	-	+

Tabel 4b *Analyseresultaten thematische lespakketten vo: didactische aspecten*

Thematische lespakketten	Echte liefde	Lang leve de liefde	Respect2 give=2get	Ruben les	What's up
op zoek gaan naar informatie	-	+	-	-	+
overwinnen van taboes	+	+	+	+	+
het uiten van eigen gevoelens en meningen	+	+	+	+	+
groeps- en klassengesprekken	+	+	+	+	+
passend taalgebruik	-	+	-	+/-	-
het zich verplaatsen in anderen	+	+	-	+	+
het respecteren en accepteren van anderen	+/-	+	+	+	+
herkennen/afwijzen van discriminatie en uitsluiting	+	+	+	+	+
herkennen en weerleggen van stereotypingen	+	+	+	+	+
het bieden van hulp	+/-	+	+/-	+	+
het ondernemen van actie	+/-	+/-	-	+	+
het betrekken van de buitenwereld	+/-	+	-	-	+

Vo thematische lespakketten: Echte liefde

Uitgever	Stichting LGBT Groningen
Jaar van uitgave	2012
Doelgroep	VO 1-6
Samenstelling	Handreiking, dvd, lesbrieven en informatieve brieven.
Tijdsindicatie	De digitale tolerantietest duurt maximaal 20 minuten De theatervoorstelling op de dvd duurt ongeveer 45 minuten (zonder nabespreking). Als scholen zelf de theatervoorstelling willen organiseren, wordt geadviseerd een half jaar voor de uitvoering te starten met de voorbereiding. Hiervoor is een draaiboek opgenomen.
Geanalyseerde onderdelen	Dvd met het theaterstuk Echte Liefde, draaiboek van het project met bijbehorende lesbrieven.

Korte omschrijving

Lespakket over seksuele diversiteit voor de leerlingen in het voortgezet onderwijs. Doel van het lespakket is het bespreekbaar maken van en informeren over seksuele diversiteit in de klas. Het materiaal bestaat uit een toolkit met onder meer de volgende onderdelen:

- handreikingen voor de uitvoering van het project 'Echte Liefde';
- een dvd met daarop de vertoning van het theaterstuk 'Echte Liefde';
- informatieve brieven voor leerlingen en hun ouders of verzorgers;
- lesbrieven met kant-en-klare handreikingen voor workshops over seksuele diversiteit;
- gegevens van organisaties die betrokken kunnen worden bij het project;
- tips om seksuele diversiteit bespreekbaar te maken.

Het theaterstuk wordt gespeeld door tien leerlingen /studenten (waaronder homoseksuele, heteroseksuele, lesbische en biseksuele jongeren) en is opgebouwd uit een negental scènes. In iedere scène wordt een bepaald aspect van seksuele diversiteit aan de orde gesteld. Naast de tolerantietest en het vertonen van de dvd/het theaterstuk kan een infomarkt en/of workshop georganiseerd worden.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit'

'Stichting LGBT Groningen' wil seksuele diversiteit zichtbaar maken en een duurzame bijdrage leveren aan de sociale acceptatie en emancipatie van homo- en biseksuelen en transgenders (LHBT).

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

De opstellers geven aan dat het pakket binnen de vakken maatschappijleer en biologie kan worden ingezet.

Het pakket wil een bijdrage leveren om jongeren een veilige plek op school te bieden. Dit gebeurt door het creëren van een sfeer van openheid, respect en vrijheid. 'Echte liefde' probeert seksuele diversiteit op scholen bespreekbaar te maken. Het theaterstuk met de informatiemarkt, de workshops en de tolerantietest kan hiertoe een eerste aanzet zijn.

De toolkit met onder andere de dvd, informatieve brieven voor leerlingen en ouders, lesbrieven en tips ondersteunen hierbij. Ook kan 'Echte Liefde' de aanleiding zijn voor het opzetten van een themadag over respect.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

In het lespakket zijn geen concrete aanwijzingen voor gedrag van docenten ten opzichte van seksuele diversiteit opgenomen. Wel kunnen scholen als ze 'Echte Liefde' op school willen uitvoeren contact opnemen met www.lgbtgroningen.nl

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Het project 'Echte liefde' wil seksuele diversiteit op school bespreekbaar maken. Ter voorbereiding op het project kan een online vragenlijst worden ingevuld waarin kennis en meningen worden gevraagd over bijvoorbeeld homoseksuelen en lesbiennes. Leerlingen maken de vragen anoniem. De resultaten geven een beeld over de kennis van LGBT-begrippen en de houding tegenover 'normaal', homo, lesbisch en transgender. De begrippen heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch, biseksueel en transgender komen aanbod binnen de digitale vragenlijst, het theaterstuk, de nabespreking en (eventueel) de informatiemarkt. Interseksueel komt hierbij niet aan bod.

Inhouden met betrekking tot seksuele rechten en vrijheid van meningsuiting worden niet expliciet behandeld.

Er is aandacht voor de verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit. In het theaterstuk (dvd) komen verschillende opvattingen rondom seksuele diversiteit naar voren.

Ook kunnen instanties die hulp bieden (COC, RutgersWPF) betrokken worden bij het organiseren van een informatiemarkt. Indien het Meldpunt Discriminatie hier eveneens aanwezig is kan het verbod op discriminatie worden belicht. Verder wordt De Algemene wet gelijke behandeling wordt niet behandeld.

Analyseresultaten didactische aspecten

In het materiaal is er aandacht voor diverse vaardigheden en houding.

Het (mede op basis van informatie) overwinnen van taboes. De theatervoorstelling 'Echte Liefde' heeft de bedoeling om taboe doorberekend te zijn.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen: in de digitale tolerantietest en in het klassengesprek wordt leerlingen naar de eigen mening gevraagd.

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken: nadat leerlingen het theaterstuk hebben bekeken is er een nabespreking. Hierbij wordt gebruik gemaakt met vragen zoals: komt homoseksualiteit in je eigen omgeving voor?

Het zich verplaatsen in anderen: de school kan de theatervoorstelling 'Echte liefde' zelf organiseren. In de handleiding is hiervoor een draaiboek met alle teksten opgenomen. Is het niet mogelijk om een voorstelling te organiseren, dan kan de dvd worden bekeken.

Na de voorstelling komen vragen aan bod als: stel dat een goed vriend homo blijkt te zijn en waarom is het voor homoseksuele jongeren vaak moeilijk om voor hun geaardheid uit te komen?

Op de website <http://www.alsikhetzeg.nl> staat informatie over de documentaire 'Als ik het zeg dan ben ik het ook echt'. De documentaire gaat over homozonen en hun moeders in gesprek aan de keukentafel. Het gesprek gaat over de coming out, de periode ervoor en erna.

Het respecteren en accepteren van anderen: doel van het lespakket is hoofdzakelijk het bespreekbaar maken van en informeren over seksuele diversiteit in de klas. Bij de organisatie van een dag van respect is er een creatieve opdracht. Leerlingen maken met een aantal medeleerlingen een grappig of serieus stipverhaal waar respect de hoofdrol speelt. Een eindopdracht is: schrijf een verhaal over respect.

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting: in de theatervoorstelling (of op de dvd) komen situaties voor waar discriminatie en uitsluiting in beeld worden gebracht.

Het herkennen en weerleggen van stereotyperingen komen aan bod in een digitale tolerantievragenlijst die kan worden ingezet om leerlingen bewust te maken van eigen (voor)oordelen ten

aanzien van seksuele diversiteit. Ook in het theaterstuk wordt gebruik gemaakt van stereotyperingen.

Het bieden van hulp aan kinderen en jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben krijgt aandacht door bij de organisatie van een 'dag van respect' zelf een verhaal te laten schrijven. Het schrijven van een verhaal over respect kan leiden tot het gaan hanteren van een pestprotocol.

Het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat in de klas en op school: om het project succesvol te maken is het belangrijk te zorgen dat het project schoolreed wordt gedragen. Dit geldt zowel voor het management als collega docenten. Na het project 'Echte liefde' kan een vervolgtraject worden ingezet waarbij bijvoorbeeld de inzet een pestprotocol aan bod komt.

Het betrekken van de buitenwereld gebeurt door ouders /verzorgers te informeren over het feit dat seksuele diversiteit aan de orde wordt gesteld. Hierbij kan ook een ouderavond worden georganiseerd. Bij de organisatie van een informatiemarkt worden belangenorganisaties ingezet zoals GSA Nederland, de Transgendervereniging, COC, Discriminatiemeldpunt.

Activiteiten rondom het zelf op zoek gaan naar informatie en het hanteren van passend taalgebruik zijn niet aangetroffen.

Vo thematische lespakketten: Lang leve de liefde

Algemene gegevens

Uitgever	SOA Aids Nederland
Jaar van uitgave	2012-2013
Doelgroep	Onderbouw VO (klas 2)
Tijdsindicatie	Per les minimaal één uur
Geanalyseerde onderdelen	De zes lessen uit de onderbouw versie voor vmbo/havo/vwo. (H= handleiding, L= leerlingmagazine) De extra module 'Seksuele diversiteit'. (HSD= handleiding seksuele diversiteit) De website www.langlevedeliefde.nl en de docentensite/

Korte omschrijving

Lesmateriaal over relaties, seksualiteit en veilig vrijen voor leerlingen van het voortgezet onderwijs en het mbo. Het materiaal is beschikbaar op verschillende niveaus:

- onderbouw vo - klas 2 (versie voor vmbo/havo/vwo; versie voor praktijkonderwijs/vmbo-bb; Engelstalige versie);
- bovenbouw vo (online);
- mbo (online).

Het lespakket voor de onderbouw vo bestaat uit zes lessen, een dvd waarin jongeren aan het woord komen over de verschillende onderwerpen en een leerlingenmagazine. In de lessen is meer aandacht dan voorheen voor homoseksualiteit. Een aantal van de lessen is digitaal te volgen via www.langlevedeliefde.nl

Bij alle onderwerpen wordt rekening gehouden met verschillende culturele achtergronden en met verschillende waarden en normen rond seksualiteit. Het docentmateriaal bestaat uit een handleiding, de werkbladen/informatiebladen en een [website](#).

Voor het vmbo zijn er drie extra (verdiepende) modules::

- Jij en de media;
- Seksuele diversiteit;
- Wensen en grenzen.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

Algemeen doel: 'Met dit lespakket ondersteunt u leerlingen in een prettige, veilige en gewenste seksuele ontwikkeling. Hiermee werkt u aan de kennis, maar ook aan de houding en de vaardigheden van de leerlingen ten aanzien van relaties en seksualiteit'. Bij iedere les zijn leerdoelen opgenomen in termen van kennis, vaardigheden en houding.

Bij les 1(H, 7) onder andere:

- Leerlingen kunnen uitleggen wat homoseksualiteit en biseksualiteit inhoudt.
- Leerlingen kunnen benoemen waar zij met vragen over seksualiteit terecht kunnen.
- Leerlingen geven aan andere jongeren te respecteren ongeacht hun seksuele identiteit.
- Leerlingen onderkennen de invloed van hun ouders en vrienden op relatievorming.
- Leerlingen kunnen informatie zoeken over seksualiteit op www.sense.info

Bij de extra les over seksuele diversiteit (HSD, 16) zijn specifieke leerdoelen opgenomen. Negen kennisdoelen, zeven doelen met betrekking tot houding en één met betrekking tot vaardigheden. Bijvoorbeeld:

- Leerlingen kunnen aangeven dat in Nederland discriminatie op basis van geslacht, cultuur of seksuele oriëntatie verboden is.
- Leerlingen kunnen uitleggen wat de verschillen zijn tussen homoseksualiteit, biseksualiteit, transgender en travestie.
- Leerlingen weten wat de impact kan zijn van homonegatief gedrag op jongeren.
- Leerlingen onderkennen dat homoseksualiteit in alle culturen voorkomt.

Suggesties om seksuele diversiteit op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

In de handleiding (H,2) wordt aangegeven dat dit lesprogramma een 'adequate invulling geeft aan kerndoel 43 dat geldt voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs (vanaf december 2012). Het pakket sluit ook aan bij kerndoel 34 en 35'.

In de folder bij het lespakket komen docenten biologie en verzorging en een mentor aan het woord. De lessen kunnen dus aangeboden worden bij biologie, verzorging of mentorlessen.

HSD, 3: Paragraaf over veilige school: 'Een veilige school is een plek waar leerlingen, docenten, ondersteunend personeel en ouders zich prettig voelen. Wanneer een school 'LHB vriendelijk' is voor leerlingen en medewerkers, neemt de tolerantie en acceptatie van homo- en biseksualiteit toe.'

Er wordt vervolgens verwezen naar de website www.schoolsoutweb.nl waar kenmerken staan van een veilige school voor lesbische, homoseksuele en biseksuele jongeren en de pijlers van een effectief integraal beleid.

HSD, 12: Paragraaf over 'Werk aan schoolbeleid'. Met suggesties voor gedragsregels en het opstellen van een antipestcontract, het vermelden van een en ander op de website/intranet van de school. Ook wordt verwezen naar het boekje 'De roze draad in veiligheid op school' (EduDivers). Dit boekje geeft tips en achtergrondinformatie voor schoolleiders.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit Voor docenten die lesgeven in relationele en seksuele vorming is bij dit lespakket en speciale [website](#) om docenten online te ondersteunen met ervaringsverhalen, video's en tips van andere docenten. Hier kunnen ook vragen worden gesteld. In de extra module 'Seksuele diversiteit' zijn ook aandachtspunten opgenomen bij de lessen over seksuele diversiteit (HSD, 10 t/m 13). Ook in de handleiding bij de zes lessen (H, 5-6) staan aanwijzingen die te maken hebben met het bewaken van eigen grenzen en de grenzen van leerlingen, het lesgeven zonder schaamte, alert zijn op problemen van individuele leerlingen.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

De inhoudelijke aspecten die in het analyse-instrument worden onderscheiden krijgen vrijwel allemaal veel aandacht.

In een extra module die volledig gaat over seksuele diversiteit komen nagenoeg alle seksuele voorkeuren, oriëntaties en genderidentiteit aan de orde: heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch, biseksueel en transgender, uitgezonderd interseksueel. Ook in het algemene deel van de lessenserie wordt ingegaan op seksuele diversiteit waaronder in een filmpje ('Coming out') en een associatiespel.

De term seksuele rechten wordt weliswaar niet letterlijk genoemd, maar het recht op uiting van seksuele gevoelens, een eigen seksuele identiteit, lichamelijke integriteit en goede voorlichting over seksualiteit krijgt veel aandacht. Alleen op vrije partnerkeuze wordt niet direct ingegaan. Vrijheid van meningsuiting ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit en/of het begrenzen daarvan, komt op indirecte wijze aan de orde in de lessen. Ten aanzien van discriminatie op basis van seksuele oriëntatie wordt gewezen op de mentale en fysieke gezondheidsrisico's van discriminatie.

Het lesmateriaal besteedt veel aandacht aan de verscheidenheid aan opvattingen en leefwijze ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit in Nederland. In het kaartjesspel komt aan de orde: Hoe denken moslims, christenen, joden en hindoes over homo, lesbisch en biseksueel zijn? Daarbij is er ook aandacht voor beïnvloeding van deze opvattingen door cultuur, religie, peer group en media.

De wet AWGB wordt niet letterlijk genoemd maar er wordt wel ingegaan op het verbod op discriminatie van homo's en lesbiennes.

In het materiaal wordt op verschillende plaatsen verwezen naar instanties die hulp kunnen bieden bij vragen over seksuele identiteit en/of discriminatie en uitsluiting. Het materiaal bevat ook links naar diverse informatieve websites.

Analyseresultaten didactische aspecten

Nagenoeg alle in het analyse-instrument onderscheiden vaardigheden en houdingen komen in het materiaal aan de orde.

Aan de hand van diverse websites worden leerlingen uitgenodigd om zelf op zoek naar informatie te gaan.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen wordt zowel schriftelijk als mondeling toegepast in opdrachten waaronder klassengesprekken, een spel met vragenkaartjes en een verwerkingsopdracht bij een film 'Coming out'.

Voor activiteiten met betrekking tot het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken vormt het discussiëren een belangrijk onderdeel van het lespakket. Voor docenten is informatie opgenomen over discussiëren in de klas.

Het hanteren van passend taalgebruik bij het praten over seksuele onderwerpen komt aan de orde in een les over het maken van afspraken en in een werkblad met tien gouden (omgangs)regels.

In veel opdrachten wordt leerlingen gevraagd te reflecteren op eigen opvattingen en de eigen reactie. Op die manier worden leerlingen aangespoord zich te verplaatsen in anderen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van filmpjes waarin jongeren centraal staan en hun mening geven. Leerlingen kunnen zich daarmee identificeren.

Het respecteren en accepteren van anderen en het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting is te vinden in de leerdoelen en komt terug in werkbladen.

In een associatiespel wordt ingegaan op het herkennen en weerleggen van stereotypen.

Leerlingen wordt gevraagd na te denken over mogelijkheden om hulp te bieden aan een vriend of persoon die te maken heeft met discriminatie en uitsluiting.

Het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat komt terug in docentenhandleiding, maar niet in de opdrachten.

Het betrekken van de buitenwereld is terug te vinden in de suggestie om een gastspreker (plaatselijke afdeling van COC) uit te nodigen. Voor docenten kan ondersteuning worden geboden door deskundigen van GGD of Sense.

Vo thematische lespakketten: Respect 2 give = 2 get

Algemene gegevens

Auteurs	Koppers, Bas; Bijsterveldt, Marc van; Dankmeijer, Peter
Uitgever	EduDivers
Jaar van uitgave	2009
Doelgroep	VO 1-6. Het lespakket is zowel voor vmbo als havo/vwo leerlingen geschikt
Samenstelling	Het materiaal bestaat uit een docentenhandleiding . Bij de docentenhandleiding is ook een reader (64 pagina's) en een docentencursus verkrijgbaar
Tijdsindicatie	De docentenhandleiding kent een directe (korte) en een indirecte (lange) variant. De directe versie heeft voor het thema 'respect' een tijdsduur van 90 minuten. Voor de indirecte variant is dat 35 minuten voor werkvorm één; 25 minuten voor werkvorm twee en 45 minuten voor werkvorm drie
Geraadpleegde onderdelen	De docentenhandleiding

Korte omschrijving

Respect 2give=2get is een lespakket over respect bedoeld voor het voortgezet onderwijs. Aan de orde komen de thema's: respect, identiteit en omgeving, homoseksualiteit en discriminatiefactoren.

Het materiaal bestaat uit een docentenhandleiding (gratis te downloaden) met twee varianten.

De indirecte variant (respect, discriminatie, identiteit, homoseksualiteit) bevat:

- uitleg: homo-gevoelens zijn aangeboren;
- klassengesprek 'respect';
- internetprofielen 'identiteiten';
- herken de hetero: be yourself.

De directe variant ('ben je homo? Be yourself!') bestaat uit:

- klassengesprek 'respect'
- je profiel op internet: wat laat je zien?
- groepsdruk rond homoseksualiteit: balen van vooroordelen.

De docentenhandleiding biedt diverse lessuggesties en mogelijke werkvormen.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

De algemene doelen van het lespakket zijn:

1. Jongeren kunnen vertellen dat ze medeverantwoordelijk zijn voor een omgeving waarin mensen anders kunnen zijn (kennis).
2. Jongeren willen meewerken aan een open en ondersteunende omgeving (houding).
3. Jongeren voelen zich in staat om mee te werken aan een respectvolle omgeving (eigen-effectiviteit).
4. Jongeren zijn in staat discriminatie te herkennen (vaardigheid).
5. Jongeren zijn in staat in te grijpen in een discriminerende situatie (vaardigheid).
6. Jongeren nemen minder sociale afstand tot homoseksuele medeleerlingen (vaardigheid).

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

'Respect 2give=2get' is gericht op sociaal-emotionele ontwikkeling. Het pakket is te gebruiken voor burgerschapsvorming in relatie tot het domein identiteit.

Er worden geen suggesties gedaan voor opname in het schoolbeleid.

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

In het voorwoord van de handleiding wordt in algemene zin ingegaan op de onderwijspraktijk rondom het bespreekbaar maken van homoseksualiteit en de vooroordelen die jongeren hebben. Er zijn geen aanwijzingen voor gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit gevonden.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Seksuele diversiteit komt binnen het materiaal matig aan bod. De meeste aandacht richt zich op homoseksualiteit en het bespreekbaar maken van homoseksualiteit. Hoe komt het dat iemand homo gevoelens heeft? Hoe wordt er op school over homoseksualiteit gepraat?

Het begrip heteroseksueel komt aan bod als tegenhanger van homo zijn. Er is zijdelings aandacht voor de begrippen lesbisch en biseksueel. Transgender en interseksueel komen niet aan de orde.

Binnen seksuele rechten wordt ingegaan op de eigen seksuele identiteit en lichamelijke integriteit. Het materiaal stelt dat ieders identiteit uniek is en dat homoseksualiteit een onderdeel is van iemands identiteit. Een gesprekspunt is: kun je verliefd worden op wie je wilt?

Vrijheid van meningsuiting ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit en/of het begrenzen daarvan, komt op indirecte wijze aan de orde in de lessen. Er wordt ingegaan op het hebben van vooroordelen en discriminatie maar niet in relatie tot vrijheid van meningsuiting.

De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit krijgt beperkt aandacht. Aan de orde komt dat seksuele gevoelens en voorkeuren (homoseksualiteit) een onderdeel zijn van iemands identiteit.

De Algemene wet gelijke behandeling en instanties die hulp kunnen bieden worden niet behandeld.

Analyseresultaten didactische aspecten

In het materiaal is de aandacht vooral gericht op de ontwikkeling van vaardigheden en houdingen.

Het (mede op basis van informatie) overwinnen van taboes komt in de indirecte versie van het lespakket aan de orde. Het materiaal is (mede)bedoeld voor jongeren die homoseksualiteit te schandelijk vinden om in een groep te bespreken (vanuit een orthodox islamitische of christelijke achtergrond).

Het uiten van eigen gevoelens en meningen komt tot uiting in vragen als: Wat zou jij doen als je beste vriend zegt dat hij homo is? Wat zou je doen als hij wordt gediscrimineerd? Wat doet discriminatie met je? Voel je je minder, ben je boos of laat het je koud?

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken is terug te vinden in de werkvormen klassengesprekken / discussies.

Het respecteren en accepteren van anderen heeft verband met het uitgangspunt: 'homoseksualiteit is een onderdeel van iemands identiteit'. Vanuit deze gedachte moet je respect hebben voor een ander.

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting komt aan de orde in een klassengesprek over: Wat is discriminatie (mensen anders behandelen, uitsluiten of pesten)?

Waarom discrimineren mensen anderen? Heb je zelf ervaring met vooroordelen of discriminatie? Discrimineer je zelf?

Het herkennen en weerleggen van stereotyperingen. In gesprekken met leerlingen over: wat zijn vooroordelen? en waarom hebben mensen vooroordelen? is dit terug te vinden.

Het bieden van hulp aan kinderen en jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben krijgt summier aandacht door een gesprek over pesten en discriminatie en wat je ertegen zou kunnen doen. Concrete hulp of het opzetten van een actie is in het materiaal niet uitgewerkt.

Het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat in de klas en op school en het betrekken van de buitenwereld speelt geen rol binnen het materiaal.

Didactische aspecten die niet aan bod komen zijn het zelf op zoek gaan naar informatie en het hanteren van passend taalgebruik en het verplaatsen in anderen. Het laatste punt blijft bij het praten over homoseksualiteiten en niet het praten met homoseksuele jongeren of schoolgenoten. Ook wordt er hierbij geen gebruik gemaakt van beeldmateriaal (bijvoorbeeld filmfragment of illustraties).

Vo thematische lespakketten: Ruben les

Algemene gegevens

Auteur	P. Dankmeijer
Uitgever	EduDivers
Jaar van uitgave	2012
Doelgroep	VO 1-6. (vmbo en havo/vwo)
Samenstelling	Film Ruben (digitaal of als dvd); docentenhandleiding; schoolthermometerkaartjes; mijn idee-poster; wij pesten-niet poster
Tijdsindicatie	Voorlichtingsles van 90 minuten
Geanalyseerde onderdelen	alle

Korte omschrijving

De Ruben les is een wetenschappelijk onderbouwde voorlichtingsles (45 of 90 minuten) over homoseksualiteit en pesten. Het materiaal is bedoeld voor het voortgezet onderwijs (vmbo en havo/vwo).

De les sluit aan bij de korte film 'Ruben' (10 minuten), waarin de 15-jarige Ruben wordt gepest omdat hij homo is. De film is gebaseerd op een waargebeurd verhaal. Na het tonen van de film wordt deze besproken (Wat heeft je geraakt?; Wat heeft je aan het denken gezet?; Heb jij je op school wel eens kwetsbaar gevoeld? Kan de school leerlingen helpen om zich beter te voelen?) en is er een inlevingsoefening. In deze oefening worden persoonlijke ervaringen in kleine groepjes uitgewisseld. Aansluitend wordt de schoolthermometer ingevuld en besproken gevolgd door brainstormsuggesties tegen pesten met het plakken van stickers op een poster.

De docentenhandleiding is te downloaden. De film 'Ruben' en het lesmateriaal zijn op twee manieren te bestellen: digitaal met viewcodes, of een dvd met het lesmateriaal op papier.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

Het doel van de les is leerlingen zich te laten inleven in de situatie van lhbt-jongeren (lesbisch, homoseksueel, biseksueel en transgender). Ook kan de docent meer zicht krijgen op de veiligheid op school door het uitvoeren van het schoolthermometeronderzoek.

De les richt zich op gedrag met als resultaat dat leerlingen zich voornemen om jongeren niet meer te pesten omdat ze homo, lesbisch, biseksueel of transgender zijn.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

De Ruben-les kan binnen het vak maatschappijleer worden ingezet of als onderdeel van een project bijvoorbeeld de 'Week van de liefde' (rond Valentijns dag).

In de handleiding staat in een 'Terugkoppeling naar de school ' dat de les kan leiden tot een verkenning van de schoolveiligheid en suggesties voor verbetering van het schoolbeleid.

Het schoolthermometeronderzoek kan de discussie op gang brengen voor een veiliger schoolklimaat en de aanzet tot het nemen van maatregelen. EduDivers biedt hierbij een handreiking voor schoolleiders ('een roze draad in veiligheid op school')

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

EduDivers biedt trainingen voor docenten die zich onzeker voelen om de Ruben-les op school uit te voeren.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

Seksuele diversiteit komt binnen het materiaal aan de orde. Het betreft dan voornamelijk homoseksualiteit. De les sluit aan bij de film over Ruben, een homoseksuele jongen. De term homoseksueel (minder expliciet geldt dit voor lesbisch) komt ter sprake en informatie komt voldoende aan bod. De termen biseksueel en transgender komen summier ter sprake en worden enigszins verduidelijkt.

Interseksueel wordt in het materiaal niet behandeld.

Inhouden betreffende seksuele rechten, vrijheid van meningsuiting, verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen, Algemene wet gelijke behandeling; en instanties zijn binnen de Ruben les niet aangetroffen.

Analyseresultaten didactische aspecten

Het materiaal richt zich op de ontwikkeling van meerdere vaardigheden en houdingen.

Het (mede op basis van informatie) overwinnen van taboes komt aan de orde bij het bekijken van de film, het geven van informatie, het voeren van gesprekken en het thermometeronderzoek die moeten leiden tot het bespreken van en overwinnen van taboes rondom homoseksualiteit.

Het uiten van eigen gevoelens en meningen (mondeling en/of schriftelijk). Leerlingen wisselen (in kleine groepjes van vier) ervaringen uit over momenten/situaties wanneer zij zich alleen voelden, buitengesloten, uitgescholden of gepest werden.

Op het werkblad met de schoolthermometer geven de leerlingen aan hoe ze met een lesbische/homoseksuele leerling in hun klas om zouden gaan. Ook de mening van leerlingen over initiatieven die de school kan nemen komen ter sprake (schoolthermometer).

Het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken komt binnen het materiaal aan bod. Er worden gesprekken gevoerd in kleine groepjes (zie hierboven: Wanneer gediscrimineerd of gepest).

Het hanteren van passend taalgebruik bij het praten over seksuele onderwerpen) komt in algemene zin aan de orde als leerlingen en docent afspraken maken over hoe je met elkaar praat.

Door het bekijken van de film kunnen leerlingen zich verplaatsen in Ruben en zijn situatie.

Het respecteren en accepteren van anderen komt aan bod in de vorm het met elkaar van gedachten wisselen en meer open staan voor andere meningen.

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting: de film geeft een duidelijk beeld van hoe een homoseksuele jongere wordt gediscrimineerd, uitgescholden en buitengesloten.

Het herkennen en weerleggen van stereotyperingen: in de handleiding staan suggesties voor het aanscherpen van kennis. Dit om vooroordelen en negatieve houdingen ten opzichte van homo/lesbische gevoelens onder de aandacht te brengen. Ook transseksuelen kunnen hierin betrokken worden. Mike heeft in de film een Marokkaans uiterlijk. Dit gegeven kan gebruikt worden om in multiculturele klassen een gesprek op gang te brengen. Ook islamitische jongeren kunnen homo/lesbische gevoelens hebben en nog steeds moslim zijn.

Het bieden van hulp aan kinderen en jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben krijgt aandacht door suggesties uit de les om homo/lesbische/transgender leerlingen te steunen, deze te inventariseren en in concrete acties om te zetten.

Het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat in de klas en op school komt naar voren in de brainstormsuggesties tegen pesten. Hierbij worden stickers met ideeën tegen pesten op een poster gezet. Leerlingen kiezen een top 3 van maatregelen tegen pesten.

De schoolthermometer wordt ingevuld en nabesproken. Aan het eind van de les kunnen leerlingen een poster met een anti-pestcontract tekenen. De poster wordt vervolgens in het lokaal opgehangen. Deze posters kunnen verzameld worden en besproken in het docententeam. Met als doel: Wat kan de school doen aan het voorkomen van pesten, het buitensluiten en discriminatie?

Het betrekken van de buitenwereld speelt geen rol binnen het materiaal.

Vo thematische lespakketten: What's up?!

Algemene gegevens

Uitgever	Codename Future
Jaar van uitgave	2013
Doelgroep	Onderbouw vo. Leerjaar 1 en 2 van zowel vmbo als havo/vwo
Samenstelling	Lespakket ; werkblad en stappenplan 'Macho en lipstick' ; stappenplan 'Acceptatie' en een docentenhandleiding .
Tijdsindicatie	What's up?! bestaat uit vier modules van elk 50 minuten. De modules kunnen los van elkaar gebruikt worden
Geanalyseerde onderdelen	alle onderdelen

Korte omschrijving

What's up is een gratis online lespakket over seksuele diversiteit en bedoeld voor leerjaar 1 en 2 van het voortgezet onderwijs. Het digitale lesmateriaal is ontwikkeld in opdracht van COC Nederland.

Doel van het materiaal is het bespreekbaar maken van en informeren over seksuele diversiteit in de klas. Dit gebeurt aan de hand van televisiefragmenten, vraagstukken en mening vormende onderdelen. Op deze wijze krijgen leerlingen informatie over het onderwerp seksuele diversiteit en worden ze aangezet om erover na te denken.

Het pakket is specifiek gericht op het starten en versterken van Gay-Straight Alliances (GSA's) op een school. Een GSA is een club van leerlingen en docenten die met ondersteuning van COC op middelbare scholen seksuele diversiteit zichtbaar en bespreekbaar maakt. Leerlingen worden aangemoedigd om zelf een GSA op te zetten, zodat ze op school kunnen bijdragen aan een positiever klimaat ten aanzien van lesbiennes, homo's, bi's en transgenders.

Het lespakket bestaat uit vier online modules van elk 50 minuten. Twee van de modules zijn digibordmodules, de andere twee zijn individuele online lessen. De lessen kunnen ook worden ingezet als voorbereiding op een COC-voorlichtingsles. Voor de docent is een handleiding beschikbaar waar ook achtergrondinformatie over LHBT is opgenomen.

Didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit

'What's up' wil seksuele diversiteit in de klas bespreekbaar maken en hierover informeren om zo een bijdrage te leveren aan een positief klimaat in de school voor LHBT-jongeren.

Suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum en/of schoolbeleid

Het pakket kan binnen de vakken maatschappijleer/ levensbeschouwing/ biologie worden ingezet. Ook tijdens mentoruren is het pakket te gebruiken.

Op de website www.Gaystraightalliance.nl staan tips voor het diversiteitsbeleid op school, docentendiscussies en het opzetten van een GSA (Gay-Straight Alliance)

Aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten met betrekking tot seksuele diversiteit

Op bovenstaande website zijn ook tips voor docenten te vinden met betrekking tot seksuele diversiteit in hun klas.

Analyseresultaten inhoudelijke aspecten

De relevante begrippen rondom seksuele diversiteit: heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch, biseksueel en transgender krijgen uitgebreid aandacht en worden toegelicht in het leerlingmateriaal en docentenhandleiding. Hierbij zijn filmpjes beschikbaar zoals 'het geheim van Jesse' een jongen die op school niet wil vertellen dat hij homo is. Of een filmpje over Joppe, een jongen die een meisje wil zijn. Verder wordt er gebruik gemaakt van een fragment uit 'Goede tijden, slechte tijden' waarin twee homoseksuele mannen te zien zijn. In de modules komt homoseksualiteit in verschillende opdrachten aan bod.

Op het werkblad 'Macho & Lipstick' staat informatie over transgenders. In het materiaal komen begrippen als travestiet, transseksueel en genderdysphorie ook aan bod. Interseksueel wordt binnen 'What's up?!' niet behandeld.

Inhoudelijke aspecten rondom seksuele rechten, de Algemene Wet Gelijke Behandeling, vrijheid van meningsuiting of het voorkomen van discriminerende uitingen zijn niet aangetroffen. Er is wel aandacht voor hulpinstanties (COC en Gaystraightalliance.nl) en voor het bestaan van een verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen (iedereen is anders). Hierbij wordt geen relatie gelegd met de beïnvloeding door cultuur, levensbeschouwing, peer group en media.

Analyseresultaten didactische aspecten

In het materiaal is veel aandacht voor de ontwikkeling van vaardigheden en houdingen.

Nagenoeg alle vaardigheden uit het analyse-instrument komen uitvoerig aan bod. Filmpjes, afbeeldingen, klassengesprekken, individuele les, diverse casussen, stellingen dragen bij aan het overwinnen van taboes.

De module Acceptatie (klassikale digibordles) is gericht op meningsvorming. Leerlingen geven op het werkblad 'Macho & Lipstick' hun mening over transgenders.

Het materiaal biedt mogelijkheden voor groeps- en klassengesprekken. Een aantal stellingen zijn uitgangspunt voor een klassengesprek: 'het is erg moeilijk om op school te vertellen dat je homo bent' of 'jongeren die homo's pesten zijn lafaards die bang zijn voor het onbekende'. Een discussie naar aanleiding van de stelling: 'het is hartstikke moeilijk om op school te vertellen dat je homo bent'. Leerlingen geven hierbij argumenten.

Het zich verplaatsen in anderen speelt een rol bij het filmpje over Jobbe. De opdrachten van het werkblad 'Macho & Lipstick' laat leerlingen zich verplaatsen in de situatie van transgenders. Ook leven leerlingen zich in de situatie van Jesse in. Hij is bang gepest en buitengesloten te worden op school als hij verteld dat hij homo is.

Het respecteren en accepteren van anderen is binnen het materiaal terug te vinden. In module 4 speelt acceptatie een centrale rol. Dit gebeurt aan de hand van een aantal stellingen: 'mogen twee mannen elkaar zoenen op tv?' of 'mogen twee vrouwen gearmd over straat lopen?' Er is een filmpje met muziek 'iedereen is anders'. (lesbische, homoseksuele, transgender jongeren spelen hierin een rol). Iedereen is gelijk. In een rap wordt verteld dat iedereen gelijk is.

Het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting speelt een rol in het filmpje 'Get a life'. Hierin komen verschillende jongeren aan het woord. 'Vieze homo en lesbo' zijn hier uitspraken.

Op scholen hebben LHBT jongeren het moeilijk. Ze worden genegeerd of gepest.

In de module '[Macho & Lipstick](#)' (klassikale digibordles) staat het herkennen en weerleggen van stereotypen centraal. Wat is een echte man en wat een echte vrouw? Wat zijn de kenmerken van mannen en vrouwen? Wat gebeurt er als een jongen zich meer een meisje voelt of andersom? Stereotypen van mannen en vrouwen komen aan bod bij een muziekclip en reclamefilmpjes. Ook is er een filmpje over de stoere man en de vrouwelijke man.

Het bieden van hulp aan jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben gebeurt als leerlingen moeten nadenken over mogelijkheden om het LHBT jongeren op school makkelijker te maken. Bijvoorbeeld door het opzetten van een GSA voor leerlingen.

Het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat in de les en op school speelt in 'What's up?!' een grote rol. Het lespakket heeft als uitgangspunt dat iedereen zichzelf

moet kunnen zijn in school. In de module 'actie' wordt leerlingen gevraagd wat hun school doet om het LBTH jongeren makkelijker te maken (anti-pestregels, vertrouwenspersoon en voorlichting geven). Leerlingen maken kennis met een GSA (Gay-Straight Alliance) en bedenken hoe ze zelf op school kunnen bijdragen aan een positiever klimaat ten aanzien van LHBT-jongeren.

Welke actie kunnen zij zelf opzetten? Leerlingen gaan in groepjes aan de slag. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een [stappenplan](#) met een achttal stappen.

Het betrekken van de buitenwereld kan bijvoorbeeld door de inzet van een COC voorlichter. Deze vertelt een persoonlijk verhaal waarbij leerlingen vragen kunnen stellen. Ook het inschakelen van organisaties bij het opzetten van een actie behoort tot de mogelijkheden.

Literatuur

Besluit tot wijziging van het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO, het Besluit kerndoelen onderbouw VO, het Besluit kerndoelen WEC, het Besluit kerndoelen WPO BES en het Besluit kerndoelen onderbouw VO BES in verband met aanpassing van de kerndoelen op het gebied van seksualiteit en seksuele diversiteit. Verkregen 25 april 2014 van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33421-1.html>

Inspectie van het Onderwijs (2009). *Weerbaar en divers; Een onderzoek naar seksuele diversiteit en seksuele weerbaarheid in het onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

SCP (2014). *Anders in de klas. Journalistieke samenvatting. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school*. Den Haag: SCP.

SOA-Aids / Rutgers WPF (2012). *Belangrijkste conclusies Seks onder je 25ste 2012*. Verkregen 23 april 2014 van www.rutgerswfp.nl

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, jaargang 2012, besluit 470, 21 september 2012.

Bijlagen

Bijlage 1 Analyse-instrument

Onderstaande categorieën en items zijn gebruikt bij het analyseren van de leermiddelen.

DEEL I: ALGEMENE GEGEVENS

Categorieën die hierbij worden onderscheiden zijn:

1. titel en ondertitel
2. auteurs
3. uitgever
4. jaar van uitgave
5. joelgroep
6. korte omschrijving
7. tijdsindicatie (alleen bij specifieke lespakketten)
8. samenstelling
9. geanalyseerde onderdelen
10. didactische uitgangspunten en doelstellingen inclusief korte beschrijving van visie op seksualiteit en seksuele diversiteit (indien aangegeven)
11. suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het curriculum.
12. worden er suggesties gedaan binnen welk(e) vak(ken)/domeinen of project dit leermiddel aangeboden kan worden?
13. suggesties om seksuele diversiteit op brede wijze op te nemen in het schoolbeleid.
14. worden er aanwijzingen gegeven m.b.t. het creëren van een sociaal veilig klimaat (bijvoorbeeld door het hanteren van een pestprotocol).
15. aanwijzingen voor (dagelijks) gedrag van docenten m.b.t. seksuele diversiteit

DEEL II: INHOUDELIJKE ASPECTEN

Bij de analyse van inhoudelijke aspecten worden de kennisdoelen uit de geformuleerde streefdoelen gehanteerd:

Streefdoel 3.1 *De leerling heeft er weet van dat er een grote diversiteit is aan seksuele voorkeuren, oriëntaties en genderidentiteit, waaronder het feit dat er zowel lesbische, homoseksuele, heteroseksuele, interseksuele, biseksuele als transgender mensen zijn.*

Relevante begrippen:

- seksuele diversiteit
- heteroseksueel
- homoseksueel
- lesbisch
- biseksueel
- transgender
- interseksueel

Streefdoel 3.2 *De leerling heeft er weet van dat in de Nederlandse samenleving kinderen, jongeren zowel als volwassenen seksuele rechten hebben.*

Relevante aspecten:

- Seksuele rechten;
 - recht op (prettige en veilige) uiting van seksuele gevoelens of onthouding daarvan;
 - recht op eigen seksuele identiteit en lichamelijke integriteit;
 - mensen bepalen zelf met wie en hoe zij hun seksuele gevoelens delen, mits er geen sprake is van dwang en/ of discriminatie;
- recht op goede voorlichting over seksualiteit;
- recht op vrije partnerkeuze.

Streefdoel 3.3 *De leerling heeft er weet van dat er in de Nederlandse samenleving vrijheid van meningsuiting is, ook over seksualiteit en seksuele diversiteit, zolang dit niet leidt tot discriminatie, uitsluiting en seksueel, lichamelijk of geestelijk geweld.*

Relevante aspecten

- vrijheid van meningsuiting ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit;
- het mogen uiten van opvattingen over seksualiteit en seksuele diversiteit;
- het begrenzen van de vrijheid van meningsuiting;
- wanneer vrijheid van meningsuiting leidt tot discriminatie, uitsluiting en geweld op grond van seksuele geaardheid.

Streefdoel 3.4 *De leerling heeft er weet van dat er in de Nederlandse samenleving een verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen is, ook over seksualiteit en seksuele diversiteit.*

Relevante aspecten

- verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen;
- ten aanzien van seksualiteit en seksuele diversiteit;
- beïnvloeding van opvattingen en leefwijzen door:
 - cultuur;
 - religie, levensbeschouwing;
 - peer group;
 - beelden uit de media.

Streefdoel 3.5 *De leerling heeft er weet van dat in de 'Algemene wet gelijke behandeling (AWGB) discriminatie op grond van hetero- of homoseksuele gerichtheid evenals seksuele intimidatie zijn verboden.*

Relevante aspecten

- AWGB;
- verbod op discriminatie (op grond van hetero- of homoseksuele gerichtheid) en seksuele intimidatie.

Streefdoel 3.6 *De leerling heeft er weet van dat er instanties zijn die hulp kunnen bieden bij vragen over seksuele identiteit en/of discriminatie en uitsluiting.*

Relevante aspecten

- instanties die hulp kunnen bieden (COC, RutgersWPF)

DEEL III: DIDACTISCHE ASPECTEN

Op die plaatsen in het lesmateriaal waar de inhoud uit deel II zijn aangetroffen, is verder onderzocht of de didactische verwerking van deze inhoud bijdraagt aan het ontwikkelen van vaardigheden en houdingen. Daarbij wordt antwoord gezocht op een aantal vragen.

Bevat de methode of het lespakket activiteiten die uitnodigen tot of zijn er aanwijzingen voor:

- het zelf (op basis van nieuwsgierigheid) op zoek gaan naar informatie (Zijn er verwijzingen naar informatiebronnen opgenomen?)
- het (mede op basis van informatie) overwinnen van taboes
- het uiten van eigen gevoelens en meningen (mondeling en/of schriftelijk)
- het deelnemen aan groeps- en klassengesprekken (dialogo, discussie, debat)
- het hanteren van passend taalgebruik bij het praten over seksuele onderwerpen (bijvoorbeeld afspraken over taalgebruik)
- het zich verplaatsen in anderen (door te luisteren, vragen te stellen, in te leven bijvoorbeeld door rollenspel, contact met lhbt's, film)
- het respecteren en accepteren van anderen
- het herkennen en afwijzen van vormen van discriminatie en uitsluiting
- het herkennen en weerleggen van stereotyperingen
- het bieden van hulp aan kinderen en jongeren die met discriminatie en uitsluiting te maken hebben
- het ondernemen van actie om bij te dragen aan een sociaal veilig klimaat in de klas en op school
- het betrekken van de buitenwereld (ouders, instanties, lhbt-voorlichters, interactief theater).

Bijlage 2 (Specifieke) leermiddelen seksualiteit en seksuele diversiteit

Titel, auteur, uitgever, jaar	Doelgroep -Leerjaar	Korte samenvatting
Be-loved Weerbaar in Seksualiteit 2013	VO 1-4 (VMBO)	<p>Digitaal lespakket voor leerlingen uit klas 1-4 van het voortgezet (orthodox) christelijk onderwijs. Het pakket bestaat uit een handleiding voor docenten, ondersteunend lesmateriaal voor het digibord, leerlingenboek, PowerPointpresentaties en filmpjes. Het materiaal is gericht op het vergroten van kennis, communicatieve vaardigheden en een open houding bij de leerlingen, waardoor zij beter zijn voorbereid op seksuele gevoelens en seksualiteit. Voor elk leerjaar is er een module. Samen vormen ze een geheel.</p> <p>Module 1 What's Love: verliefdheid, seksualiteit en diversiteit, opvoeding, cultuur en omgeving, geloof, lichamelijke veranderingen, zelfbeeld, grenzen, liefde.</p> <p>Module 2 You're Beautiful!: seksualiteit in beeld, maatschappij, schoonheidsideaal, media, verschil jongens en meisjes, internet(seks), games, grenzen, zelfbeeld, seksualisering.</p> <p>Module 3 Stay Strong!: relaties, vriendschappen, grensoverschrijdend gedrag, weerbaarheid, seksueel misbruik, loverboys, feiten en cijfers, seksuele diversiteit, grenzen.</p> <p>Module 4 Together!: Wat zegt de Bijbel, voorbehoedsmiddelen, soa's, relaties, pornografie, zelfbevediging, grenzen, seksueel actief zijn, diversiteit.</p>
Boys R Us Rutgers WPF 2010	BAO 6-8 VO 1-4	<p>Bordspel voor jongens tussen de 10 en 16 jaar dat twee spelniveaus kent. Het spel is gericht op kennis, zelfreflectie, het begrijpen van de invloed van vrienden en de media, het omgaan met relaties, communiceren met meisjes, voorkeuren, wensen en grenzen en het leren praten over intimiteit, seksualiteit en relaties. Voor meisjes is er het spel Girls' choice.</p>
Echte liefde LGBT Groningen 2012	VO	<p>Lespakket over seksuele diversiteit voor de leerlingen in het voortgezet onderwijs. Doel van het lespakket is het bespreekbaar maken van en informeren over seksuele diversiteit in de klas. Het materiaal bestaat uit een toolkit met onder meer de volgende onderdelen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - handreikingen voor de uitvoering van het project 'Echte Liefde' - een dvd met daarop de vertoning van het theaterstuk 'Echte Liefde' - informatieve brieven voor leerlingen en hun ouders of verzorgers - lesbrieven met kant-en-klare handreikingen voor workshops over seksuele diversiteit - gegevens van organisaties die betrokken kunnen worden bij het project - tips om seksuele diversiteit bespreekbaar te maken.

<p>Girls'Choice: wensen en grenzen in intimiteit Rutgers WPF 2010</p>	<p>BAO 6-8 VO 1-4</p>	<p>Spel voor meisjes van 10-13 jaar (basisspel) en ouder (achterkant van basisspel) om ze te stimuleren zelf verantwoordelijkheid te dragen. Het spel moedigt meisjes aan om na te denken over vragen als: Hoeveel weet je over seks en veilig vrijen? Welke rol speelt ouderschap in de toekomst voor je? Hoe gedraag jij je naar vriendjes/vriendinnen toe? Hoe goed kun je opkomen voor jezelf? Het spel bestaat uit opdrachten, zoals een rollenspel, een algemene vraag, een persoonlijke vraag of een non-verbale oefening. Het spel is ontwikkeld om te gebruiken als aanvulling op voorlichtingsprogramma's of lessen seksuele en relationele vorming en kan ook worden gebruikt in buitenschoolse settings zoals in club- of buurthuizen. Voor jongens is er het spel Boys R Us.</p>
<p>Hand in Hand Koning, Lizette de; Gaag, Robert van der; Holst, Alisa van der; [et al.] COC Haaglanden 2009</p>	<p>BAO 1-8</p>	<p>Lespakket over diversiteit in relaties, met speciale aandacht voor man/man en vrouw/vrouw relaties. Doel is dat basisschoolleerlingen, leerkrachten en ouders een realistisch beeld krijgen van de diverse leefvormen die in de samenleving voorkomen. De lessen sluiten aan bij de belevingswereld van de kinderen, waardoor seksuele diversiteit een bespreekbaar onderwerp wordt. Het materiaal bestaat uit een bronnenboek en posters. Het bronnenboek bevat vier lessen per combiklas (1/2, 3/4, 5/6 en 7/8) en voorbeeldbrieven voor ouders. De docent kan alle lessen behandelen of een keuze maken uit de onderwerpen. Alle lessen zijn gratis te downloaden.</p>
<p>Homo in de klas LCC Projecten 2010-2011</p>	<p>VO 1-4</p>	<p>Project over homoseksualiteit. Doel is het thema homoseksualiteit op christelijke scholen bespreekbaar te maken, vooroordelen weg te nemen en wederzijds respect en begrip te bevorderen. Het materiaal bestaat uit een lesbrief en een docentenhandleiding. Het biedt lesstof voor drie lessen, waarbij tijdens de tweede les een christelijke homo of lesbienne zijn/haar verhaal komt vertellen.</p>
<p>Ik wil jou! Vrijgemaakt-gereformeerd e Centrum Dienstverlening en LCC Contrario</p>	<p>VO 3-6</p>	<p>Catechesemethode over identiteit en seksualiteit voor jongeren vanaf 14 jaar. Werkboek voor jongeren met twee basisthema's waar als groep mee begonnen wordt. Daarnaast zijn er zes keuzethema's waaruit gekozen kan worden. Jongeren kunnen samen met de catecheet of mentor kiezen welk thema willen behandelen in de groep. Basisthema 1 Genesis: Je bent beeld van God, dat is je identiteit Basisthema 2 Hooglied: Het Bijbelboek over het mooie van seksualiteit Thema 3 Grenzen: Verkering en grenzen stellen in je relatie Thema 4 Kiezen: Trouwen of samenwonen? Thema 5 Anders: Homo en nu? Thema 6 Kind: Zwanger en dan? Thema 7 Macht: Seks als vernielende macht Thema 8 Trouw: Relatie voor het leven?</p>

<p>It's up to you Stichting Reactiv 2013</p>	<p>BAO 8 VO 1-3</p>	<p>Interactieve film die als discussiestarter kan worden ingezet op scholen om jongeren bewuster te maken van hun rol in cyberpesten. Kijkers bepalen zelf de keuzes van de hoofdpersoon en creëren daarmee hun eigen persoonlijke verhaal, waardoor ze direct de gevolgen van hun acties ervaren. Samen met de aansluitende discussie in de klas, dient de film als praktisch handvat voor docenten en richt zich op normstelling en bewustwording.</p> <p>Het is bruikbaar in groep 8 van de basisschool en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. 'It's up to you' is gratis en kan online worden ingezet als discussiestarter op school. Na registratie en inloggen zijn de film en bijbehorende docentenhandleiding te benaderen via de site. De handleiding dient ter ondersteuning bij het effectief inzetten van de film en biedt praktische tools voor de discussie in de klas.</p>
<p>Je lijf, je lief Movisie 2012</p>	<p>PRO</p>	<p>Lesprogramma met dvd over grenzen in relaties en seks, bedoeld voor eerste en/of tweedejaarsleerlingen uit het praktijkonderwijs. Het lesprogramma heeft als doel het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en kan door de docent gebruikt worden om met leerlingen over seksualiteit en hun eigen grenzen daarin te praten.</p> <p>Het programma wil leerlingen vaardigheden aanbieden om beter te communiceren over grenzen en seksualiteit, om grenzen te herkennen bij zichzelf en anderen en daarmee om te gaan. Het programma is gericht op gemengde groepen leerlingen uit verschillende culturen en met verschillende achtergronden. Vijf lessen waarin telkens een thema rondom seksualiteit, wensen en grenzen aan de orde komt. Thema's: beeldvorming, hoe denk je over elkaar?, grenzen aangeven, grenzen herkennen bij een ander en groepsdruk.</p>
<p>Jongens Centrum 16- 22 2008</p>	<p>V(S)O 2</p>	<p>Lespakket over seksueel geweld voor jongens uit de tweede klas van het (speciaal) voortgezet onderwijs. Het lespakket wil seksueel grensoverschrijdend gedrag van jongens naar vrouwen/meisjes voorkomen. Het wil leerlingen leren omgaan met sekseverschillen en weerbaarder maken tegen seksueel geweld.</p> <p>Het lespakket bestaat uit vijf lessen met als onderwerpen: seks, man-zijn, meisjes, liefde en grenzen.</p>
<p>Kanjertaining 'Max en seksualiteit' Stichting Kanjertaining Nederland</p>	<p>BAO 8 VO 1</p>	<p>Kanjertainingen zijn bestemd voor kinderen met gedragsproblemen, problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling of opvoedingsproblemen én hun ouders. Bij de trainingen zijn materialen ontwikkeld die ook bruikbaar zijn in het onderwijs. Bij de boeken horen uitgebreide handleidingen. Ter ondersteuning van de Kanjerlessen is er een leerlingvolgsysteem ontwikkeld waarmee leerlingen vanaf 4 jaar kunnen worden gevolgd in hun gedragsontwikkeling. De boeken kunnen alleen worden besteld door gecertificeerde scholen en trainers.</p> <p>De lessen worden in groep 6, 7 en 8 ondersteund met uitleg op het digibord. Daarbij is in 2013 ook de lessenreeks 'Max en seksualiteit' verschenen. Deze digibordpresentatie heeft als onderwerp 'Anders zijn'. De focus ligt op Frits die verliefd wordt op jongens en niet op meisjes.</p> <p>De digibordpresentatie kan niet los van de totale Kanjertaining worden gegeven. En alleen door een leerkracht die de licentie voor kanjertrainer heeft.</p>

<p>Kinderen en ...liefde, relaties en seksualiteit Kwintessens NVZ Uitgeverij 2011</p>	<p>BAO 1-8</p>	<p>De lesmap biedt materiaal om in de verschillende groepen aansluitend bij de ontwikkeling van kinderen met dit thema aan de slag te gaan. De lessen gaan uit van realistische situaties en ervaringen en behandelen verschillende onderwerpen aan de hand van een filosofisch gesprek. Bij de keuze van de onderwerpen is rekening gehouden met de ontwikkelingsfase van kinderen. Het materiaal bestaat uit een lesmap met katernen, het prentenboek Saar en Jop en een handleiding met materiaal voor op het digibord.</p>
<p>Laat je horen!!! Zorn Uitgeverij BV 2008</p>	<p>BAO 7-8 VO 1</p>	<p>Lespakket over seksueel geweld, bedoeld voor groep 7 en 8 van het basisonderwijs en het eerste jaar van het voortgezet onderwijs. Beoogd wordt het probleem seksueel geweld bespreekbaar te maken en oplossingen te bieden. Het lespakket bestaat uit een stripalbum en een docentenhandleiding. In korte stripverhalen komt een aantal vormen van seksueel geweld aan de orde waar jongeren mee te maken kunnen hebben. De belangrijkste boodschap die wordt uitgedragen is dat seksueel geweld nooit normaal is en er hulp is voor degene die het is overkomen. Als oplossing wordt gepropageerd dat slachtoffers zich laten horen, zodat ze uit hun isolement komen en de pakkans van daders wordt vergroot.</p>
<p>Lang leve de liefde Soa Aids Nederland 2012</p>	<p>VO 1-6 MBO</p>	<p>Vernieuwd lespakket. Zie: http://www.langlevedeliefde.nl/sites/default/files/folder/informatiefolder/index.html Lesmateriaal over relaties, seksualiteit en veilig vrijen voor leerlingen van het voortgezet onderwijs en het mbo. Het materiaal is beschikbaar op verschillende niveaus. Het lespakket van de onderbouw bestaat uit zes lessen, een dvd waarin jongeren aan het woord komen over de verschillende onderwerpen en een leerlingenmagazine. In de lessen is meer aandacht dan voorheen voor homoseksualiteit. Een aantal van de lessen is digitaal te volgen via www.langlevedeliefde.nl. Bij alle onderwerpen wordt rekening gehouden met verschillende culturele achtergronden en met verschillende waarden en normen rond seksualiteit. Het docentenmateriaal bestaat uit een handleiding, werkbladen en informatiebladen. 'Jij en media' is een aanvullende module bij 'Lang Leve de Liefde' vmbo en leert vmbo-leerlingen van 13 tot 15 jaar omgaan met seksueel getinte en geïdealiseerde beelden in de media. In twee lessen leren jongeren genuanceerder na te denken over seksualiteit en rolpatronen. Een digitale versie van de docentenhandleiding en van de werkbladen is gratis te downloaden.</p>

<p>Lespakket Homoseksualiteit AT5/RTV N-H Producties 2013</p>	<p>BAO 7-8 VO 1-2</p>	<p>Online lespakket over homoseksualiteit, bedoeld voor leerlingen van 10 tot 14 jaar. In het lespakket worden de kinderen uitgedaagd buiten de klas op zoek te gaan naar meningen over het onderwerp, deze te respecteren en uiteindelijk zélf hun mening te vormen zonder anderen te kwetsen.</p> <p>Het lespakket bestaat uit vier lessen van ongeveer een uur. In de eerste les wordt het onderwerp vanuit een breed perspectief verkend. In de lessen daarna wordt het onderwerp steeds dichterbij de belevingswereld van de leerlingen gebracht. In de derde les wordt de huiswerkopdracht uitgelegd, in les vier presenteren de leerlingen hun bevindingen en wordt het thema afgesloten.</p> <p>Het pakket bestaat uit een uitgebreide docentenhandleiding, inleidende filmpjes, verwerkingsvragen en verschillende online tools die kunnen worden ingezet voor de uitwerking van de vragen. Voorbeelden van online tools die gebruikt worden zijn: Pinterest, Glogster, Prezi en Bitstrips.</p> <p>Het lespakket kan worden ingezet voor burgerschapsvorming en het vergroten van de mediawijsheid. Het pakket maakt deel uit van het project 'Jouw stad in de klas' van AT5 en RTV Noord-Holland en is ontwikkeld in samenwerking met Mijn Kind Online.</p>
<p>Let's talk Rutgers WPF 2008</p>	<p>VO 1-6</p>	<p>Dvd met mediafragmenten om te praten met jongeren over seksualiteit, roloppvattingen en weerbaarheid. Bedoeld voor jongeren tussen de 12 en 19 jaar. Docenten en andere professionals die werken met de doelgroep kunnen aan de hand van de dvd met jongeren in gesprek gaan over verschillende aspecten van seksualiteit, roloppvattingen en weerbaarheid. Er hoort een handleiding bij met aandachtspunten en werkvormen.</p>
<p>Liefdesplein NTR:Schooltv 2011-2012</p>	<p>BAO 7-8</p>	<p>Vierdelige SchoolTV-weekjournaalserie over relaties en seksualiteit, bedoeld voor groep 7 en 8 van het basisonderwijs. Het doel is de kennis van leerlingen op het gebied van seksualiteit en relaties te vergroten, hen te stimuleren een mening en waarden en normen te ontwikkelen en een aantal persoonlijke vaardigheden aan te leren.</p> <p>De drie thema's die worden behandeld zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> - lichamelijke en emotionele ontwikkeling; - sociale ontwikkeling en relaties; - seksualiteit en gezondheid. <p>Daarnaast is er ruimte minder grijpbare dingen als verliefdheid, flirten, spannende spelletjes, homoseksualiteit en bovenal respect voor elkaar en elkaars mening. Ontwikkeld in samenwerking met Rutgers WPF.</p>
<p>Met wie woon jij? APS 2012</p>	<p>BAO 5-8</p>	<p>Kwartetspel met poster over verschillende gezinssamenstellingen. Het materiaal wil leerlingen in het basisonderwijs hun eigen gezinssituatie leren herkennen en leren dat er ook andere thuisituaties zijn.</p> <p>In het kwartetspel komen negen gezinnen voor met elk een andere gezinssamenstelling. De poster biedt ruimte om een aantal gezinsfoto's te plakken van kinderen in de klas. Het spel kan worden ingezet om aandacht te geven aan het thema seksuele diversiteit.</p>

Puberkwartet RutgersWPF 2010	BAO 6-8	Kwartetspel over relaties en seksualiteit, geschikt voor leerlingen van groep 6, 7 en 8. Thema's zijn onder meer: gevoelens in de puberteit, meisjes in de puberteit, jongens in de puberteit, voorbehoedmiddelen, uitmaken, grenzen en verkering vragen.
Rainbow lespakket COC Amsterdam 2013	BAO 3-8 VO 1-4	Lespakket over seksuele diversiteit voor leerlingen van 6 tot 16 jaar. Doel van het pakket is het bespreekbaar maken en bevorderen van de acceptatie van seksuele diversiteit op po- en vo-scholen. Het materiaal bestaat uit een dvd met negen korte films, een handleiding en online lesmateriaal. Er zijn verschillende lessen voor de verschillende leeftijdscategorieën. De films en de bijbehorende spelletjes en oefeningen geven voorbeelden van een manier van kijken naar de wereld, om oplossingen te bieden aan elk individu. De films variëren in lengte van 3 tot 18 minuten en in genre: animatiefilmpjes, documentaires en korte speelfilms. Het lespakket is het resultaat van het Europese Rainbow-project, waarin zeven Europese landen samenwerken tegen homofobie.
Relaties & seksualiteit Rutgers WPF 2012	BAO 1-8	Lespakket seksuele en relationele vorming voor groep 1 t/m 8 van het basisonderwijs. Het bevat aparte katernen voor onderbouw, middenbouw en bovenbouw. Elk katern bevat lessuggesties over verschillende onderwerpen die te maken hebben met relaties en seksualiteit, aansluitend bij de belevingswereld van kinderen van verschillende leeftijden. Zo wordt in de onderbouw aandacht besteed aan verschillen tussen jongens en meisjes en aan de vraag hoe een baby in de buik groeit. In de middenbouw gaat het om een eigen lichaamsbeeld, vriendschap, voortplanting en zwangerschap en de bewustwording van eigen en andermans grenzen. In de bovenbouw is er ook aandacht voor de puberteit, veilig vrijen en grenzen. Het lespakket houdt rekening met verschillende culturen en religies en heeft aandacht voor uiteenlopende leefvormen. Bij het lespakket hoort een digibordapplicatie.
Respect 2give=2get Koppers, Bas; Bijsterveldt, Marc van; Dankmeijer, Peter EduDivers 2009	VO 1-6	Lespakket voor het voortgezet onderwijs over respect. Aan de orde komen de thema's respect, identiteit en omgeving, homoseksualiteit en discriminatiefactoren. Het materiaal bestaat uit een docentenhandleiding (gratis te downloaden) in een korte en een lange variant. De korte variant bevat: - uitleg: homo-gevoelens zijn aangeboren; - klassengesprek 'respect'; - internetprofielen 'identiteiten'; - herken de hetero: be yourself. De lange variant is aangevuld met het thema groepsdruk rond homoseksualiteit: balen van vooroordelen. De docentenhandleiding bevat diverse lessuggesties en werkvormen.

<p>Ruben les Dankmeijer, Peter EduDivers 2012</p>	<p>VO 1-6</p>	<p>Wetenschappelijk onderbouwde voorlichtingsles (45 of 90 minuten) over homopesten, bedoeld voor het voortgezet onderwijs. De les sluit aan bij de korte film 'Ruben' (10 minuten), waarin de 15-jarige Ruben wordt gepest omdat hij homo is.</p> <p>Het doel van de les is leerlingen zich te laten inleven in de situatie van lhbt-jongeren (lesbisch, homoseksueel, biseksueel en transgender). Ook kan de docent meer zicht krijgen op de veiligheid op school door het uitvoeren van een schoolthermometeronderzoek.</p> <p>Het materiaal bestaat uit de film het lesmateriaal en een docentenhandleiding. De docentenhandleiding is gratis te downloaden.</p>
<p>SeCZ TaLK RutgersWPF 2013</p>	<p>VSO cluster 3 PRO</p>	<p>Bordspel voor jongeren met een chronische aandoening of beperking. Het is ontwikkeld om relaties, intimiteit en seksualiteit bespreekbaar te maken en informatie en kennis over te dragen over deze onderwerpen. De vier grote rubrieken die in het spel voorkomen zijn: je lichaam, relaties (contact maken met anderen), seks en toekomst. Aan deze vier hoofdruubrieken zijn in totaal 264 spelitems gekoppeld, die onderverdeeld zijn in stellingen, open vragen en rollenspelen. Bij driekwart van de vragen wordt niet specifiek ingegaan op aandoeningen of beperkingen. In de overige gevallen wel, waarbij het vooral gaat om de communicatie over het onderwerp. Bij de ontwikkeling is rekening gehouden met allochtone en autochtone leerlingen. Het is te spelen met meisjesgroepen, jongensgroepen en gemengde groepen.</p>
<p>Voice out Dumon, Eva; Gillespie, Ingrid; Spreutels, Sven EduDivers 2012</p>	<p>VO 1-6</p>	<p>Lessen- en actieprogramma over mensenrechten en homofobie voor het voortgezet onderwijs. Tijdens de lessen krijgen de leerlingen de opdracht een kleine campagne voor mensenrechten en tegen homofobie te ontwikkelen. Ze worden begeleid bij het maken van de campagne en voeren deze zelf in school (of daarbuiten) uit.</p> <p>Het project begint met een fase van participatief leren, in de vorm van een mensenrechtenspel. Daarna ontwikkelen de leerlingen in groepsverband een campagne en leren zo hun mening te uiten over identiteit, seksuele oriëntatie, gender, sociale normen, stereotypen, mensenrechten en sociale in- en uitsluiting.</p> <p>Voor de docent is een handleiding (toolkit) beschikbaar met lessuggesties voor de organisatie van het spel en de campagne. Ook is een aanvullende training door EduDivers mogelijk.</p> <p>Het materiaal kan worden ingezet als onderdeel van maatschappijleer of burgerschap in twee uur per week gedurende zes tot twaalf weken.</p>
<p>Week van de lentekriebels Rutgers WPF 2014</p>	<p>BAO 1-8</p>	<p>Jaarlijks terugkerende themaweek voor het basisonderwijs. In deze week wordt in groep 1 t/m 8 elke dag een les relationele en seksuele vorming gegeven, passend bij de leeftijd van de kinderen. In 2014 vindt deze plaats van 17 t/m 21 maart. Er wordt verwezen naar lessen uit het lespakket Relaties & seksualiteit (po) en 'Lang Leve de Liefde' (vo). Op de website worden ook extra downloads aangeboden en wordt verwezen naar aanvullende lesmaterialen.</p>

<p>Wereld van Robien en Rafie, De Booltink, Y. Kwintessens NVZ Uitgeverij 2011</p>	<p>BAO 7-8 VO 1-2</p>	<p>Lesmap met twee trainingsprogramma's seksuele vorming en weerbaarheid voor jongeren van 10 t/m 14 jaar: één voor meisjes en één voor jongens. De trainingen bestaan uit tien lessen van ongeveer vijftig minuten. De volgende onderwerpen komen aan de orde: lichamelijke en emotionele veranderingen tijdens de pubertijd, zelfvertrouwen, zelfbeeld en groepsdruk, vriendschap, verliefdheid en veilig vrijen, gewenste en ongewenste intimiteiten, grenzen aangeven. In de trainingen is veel aandacht voor het versterken van weerbaarheid van kinderen. Zo worden meisjes en jongens gestimuleerd na te denken over persoonlijke grenzen en wensen. Doel is om binnen de groep of klas een veilige omgeving te creëren voor het bespreken van dergelijke thema's, waarbij rekening wordt gehouden met de beleving van de thema's door beide seksen. De lesmap bevat lessen plus handleiding, werkbladen, praatplaten, kerngedachtekaarten en graffiti-boodschappen. In de vorm van een dagboek voor meisjes en een strip voor jongens is een doorlopend verhaal rond de identificatiefiguren Robien en Rafie in de map opgenomen.</p>
<p>What's up?! Codename Future 2013</p>	<p>VO 1-2</p>	<p>Gratis online lespakket over seksuele diversiteit voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Doel van de lessen is het bespreekbaar maken van en informeren over seksuele diversiteit in de klas. Het pakket is specifiek gericht op het starten en versterken van Gay-Straight Alliances (GSA's) op school. Een GSA is een club van leerlingen en docenten die met ondersteuning van COC op middelbare scholen seksuele diversiteit zichtbaar en bespreekbaar maakt. Leerlingen worden aangemoedigd om zelf een GSA op te zetten, zodat ze op school kunnen bijdragen aan een positiever klimaat ten aanzien van lesbiennes, homo's, bi's en transgenders. Het lespakket bestaat uit vier online modules van elk 50 minuten. Twee van de modules zijn digibordmodules, de andere twee zijn individuele lessen. Ze kunnen los van elkaar ingezet worden tijdens het mentoruur, lessen maatschappijleer of biologie. Ook kunnen ze worden ingezet als voorbereiding op een COC-voorlichtingsles. Voor de docent is een handleiding beschikbaar. Het lespakket is ontwikkeld in opdracht van het COC.</p>

<p>Wonderlijk gemaakt Driestar Educatief 2013</p>	<p>BAO 1-8</p>	<p>Methode seksuele vorming voor groep 1 t/m 8 van het (speciaal) basisonderwijs. De methode is een herziene en uitgebreide vervanging van het eerder verschenen lespakket voor groep 7/8. De methode wil leerlingen op een zuivere en normale manier met leeftijdgenoten over seksuele vorming leren praten. Uitgangspunt is een Christelijke levensvisie.</p> <p>De methode is gerangschikt rond vier doorlopende hoofdlijnen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zelfbeeldontwikkeling: kennis en een positief beeld van zichzelf, in verwondering richting de Schepper; 2. Aanleren van sociale normen: dit gebeurt aan de hand van het begrip 'privé' (de intieme plaatsen van ons en andermans lichaam zijn niet publiek) en respectvolle omgang met elkaar; 3. Werken aan weerbaarheid: het kunnen beoordelen van verdachte situaties door een ja- of neegevoel, een goed of een slecht geheim en dat durven te vertellen; 4. Uitdragen van duurzame relaties van liefde en trouw: door aandacht voor vriendschap, verliefdheid, verkering en huwelijk dragen we de normen van relaties in liefde en trouw over. <p>Het materiaal bestaat uit een ringband met zes katernen: een algemeen katern en vijf katernen voor specifieke groepen: 1/2, 3/4, 5/6, 7 en 8. De algemene katern bevat informatie over de Bijbelse en pedagogische visie, de (seksuele) ontwikkeling van kinderen, de lesopbouw en organisatie. De groepskaternen bieden t/m groep 6 materiaal voor zes lessen, voor groep 7 en 8 zeven lessen per katern. De katernen worden ondersteund door PowerPointpresentaties. In 2013 is de methode inhoudelijk herzien. Toegevoegd zijn onder meer de thema's biseksualiteit en transgenders. Ook werd het hoofdstuk over homoseksualiteit herschreven.</p>
<p>Zet 't op de agenda Gay & School APS 2011</p>	<p>VO 1-6</p>	<p>Kant-en-klare lessuggesties om het thema seksuele diversiteit in het voortgezet onderwijs in diverse vakken aan de orde te stellen.</p> <p>Het doel van deze agenda is elkaar te inspireren en suggesties te doen voor lessen die eraan bijdragen dat iedereen zichzelf kan zijn op school. De ideeën kunnen worden ingezet in een vakles of met het team om in een bepaalde periode allemaal een les te geven waarin het thema homoseksualiteit zichtbaar wordt. Niet alleen door voorlichting, als thema of in de mentorles, maar geïntegreerd in alle vaklessen.</p> <p>De lesideeën zijn online te gebruiken of als geplastificeerde waaier te gratis te bestellen. Momenteel niet beschikbaar zie: http://www.gayandschool.nl/aps/Gay+and+School/lesgeven/schoolagenda/</p>

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl

www.slo.nl

slo